

सुभाषित व्याकरण - २५

Subhāṣita Vyākaraṇa - 25

(A compilation of Saṃskṛta well said verses with full grammar and meaning)

Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar

शुक्रवार फ़ाल्गुन शुद्ध द्वादशी १९४४, शुभकृत संवत्सर

जीयन्तां दुर्जया देहे रिपवश्चक्षुरादयः ।

जितेषु तेषु लोकोऽयं ननु कृत्स्नस्त्वया जितः ॥१६१॥ -भारविः- किरातार्जुनीयम् ११.३२

(आदौ त्वया) देहे (स्थिताः) चक्षुरादयः दुर्जयाः रिपवः च जीयन्ताम्। तेषु जितेषु अयम् कृत्स्नः लोकः ननु त्वया जितः (एव भवति) ॥

You should first to conquer your sensory organs like eyes, (ears, nose, tongue etc,) which are difficult to win over enemies. Once you conquer them, it is indeed as good as you have conquered this entire world.

देहे- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of देह- body, चक्षुरादयः, दुर्जयाः & रिपवः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of चक्षुरादिः- eyes and other sensory organs. -चक्षुः --eyes आदिः- beginning, आदयः -this plus others, दुर्जय- invincible, difficult to win- दुःखः जयः - दुर्जय- प्रादि कर्मधारय स. & रिपुः- enemy, foe, तेषु & जितेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of तद्- he, it & जित- won, conquered- क. भू. धा. वि. of जि- जयति- १ ग. प. प. to conquer, defeat, surpass, अयम्- (इदम्)- this, he, कृत्स्नः- adjctv- all, entire, whole, लोकः- world, people & जितः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., त्वया- by you- तृ. वि. ए. व. of युष्मद्- you, जीयन्ताम्- कर्मणि प्रयोग आज्ञार्थ प्र. पु. ब. व. of जि- जयति, च- and, ननु- particle implies: surely, certainly, of course- both अव्ययस

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः।

वैराग्यस्याथ मोक्षस्य षण्णां भग इतीरणा ॥१६२॥ -विष्णु पुराण- ६.५.७४

पाभे: वैराग्यस्याथ मोक्षस्य = ज्ञानवैराग्ययोश्चैव

समग्रस्य ऐश्वर्यस्य, धर्मस्य, यशसः, श्रियः, वैराग्यस्य अथ मोक्षस्य (ज्ञान वैराग्ययोः च एव) षण्णाम् भगः इति ईरणा (वर्तते)। (यस्मिन् एते षट् वर्तन्ते सः 'भगवान्' इति अभिधीयते) ॥

Theses six attainments- complete affluence, living right way (Dharma), reputation, wealth, detachment and liberation (Self Realisation) - are termed as 'fortunes' (Bhaga). (Those who has achieved them six is called- Bhagawan)

समग्रस्य, ऐश्वर्यस्य, यशसः & वैराग्यस्य -all in न. लिं. ष. वि. ए. व. of समग्रम्- adjctv- all, entire, whole, complete, ऐश्वर्यम्- wealth, supremacy, might, affluence, यशसः (यशस्)- fame, honour, glory, reputation, वैराग्यम्- absence of worldly desires, asceticism धर्मस्य & मोक्षस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of धर्मः- right codes of conduct, righteousness, Dharma & मोक्षः- liberation from recurring cycles of birth and death, श्रियः- in स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of श्री- prosperity, wealth, fortune, ज्ञानवैराग्ययोः- in न. लिं. ष. वि. द्वि. व. of ज्ञानवैराग्यम्- knowledge and asceticism- ज्ञानम् च वैराग्यम् च- द्वंद्व स., षण्णाम्- in पु/न. लिं. ष. वि. ब. व. of षट् - six, भगः-good fortune, luck, affluence- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ईरणा- pronouncement, notion, utterance- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., (ईर्- ईर्ते- २ ग. आ. प. to

cast, utter), च-and, इति- particle used to report very word spoken: thus, so, अथ- particle used to imply: here, now, then, एव- only, mere, just- all अव्ययs

दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगी।

अभ्यासी विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥१६३॥ - हितोपदेशे विग्रहः श्लोक ११५, वानराष्टकं- २

दक्षः श्रियम्, पथ्याशी कल्यताम्, अरोगी सुखम्, अभ्यासी विद्यान्तम्, (तथा) विनीतः धर्मार्थयशांसि च अधिगच्छति॥

A competent person acquires wealth, one who eats wholesome diet becomes healthy, a healthy person enjoys a happy life, a studious person achieves his goals for education and an educator observes his Dharma and achieves wealth and fame.

दक्षः- attentive, competent, careful, पथ्याशी (पथ्याशिन)- one who eats wholesome diet- पथ्यम्- wholesome diet, पथ्यम् अश्राति - पथ्यशिन- उपपद तत्पु. स., अरोगी (अरोगिन्)- healthy person- रोगः- disease, sickness- रोगिन्- sick person- न रोगिन्- अरोगिन्- नञ् तत्पुरुष स., अभ्यासी (अभ्यासिन्)- practitioner, विनीतः- obedient, well-behaved, modest- विनीत- क. भू. धा. वि. of वि+ नी- to tame, control, teach, educate, pacify, - (नी- नयति-ते १ ग. उ. प. to lead, to take)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., श्रियम् & कल्यताम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of श्री- wealth, prosperity & कल्यता- sound health, freedom from sickness- (कल्यम्- sound, healthy), सुखम्- happiness, joy- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., विद्यान्तम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विद्यान्तः- attaining end goal of study, knowledge- विद्या- knowledge, education, study- अन्तः- limit, border, end- विद्यायाः अन्तः- विद्यान्तः - ष. तत्पुरुष स., धर्मार्थयशांसि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of धर्मार्थयशस्- codes of conduct (Dharma), wealth and fame, धर्मः- prescribed codes of conduct (Dharma), अर्थः- wealth, goal, purpose, meaning, यशस्- न. लिं- fame, glory, name- धर्मः च अर्थः च यशः च- धर्मार्थयशस्- द्वंद्व स., अधिगच्छति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अधि+ गम्- to acquire, get, obtain- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), च-and

यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।

परापवादसस्येभ्यो गां चरन्तीं निवारय ॥१६४॥ -चाणक्यनीति दर्पण १४.१४ (सुधर्मा)

यदि (त्वम्) जगत् एकेन कर्मणा वशीकर्तुम् इच्छसि, (तदा) परापवादसस्येभ्यः चरन्तीम् (तव) गाम् निवारय॥

If you wish to bring the world under your control just by a single act, then drive away that corn grazing cow (in your mouth)-your speech - that criticizes others.

जगत्- world- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., एकेन & कर्मणा- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of एकम्- one, single & कर्मन्- an act, work, job, function, वशीकर्तुम्- to bring under control- पू. का. वा. तुमन्त हेत्वर्थक धा. सा. वि. of वशीकृ- to get under control, to influence- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do make), इच्छसि- वर्त. द्वि. पु. ए. व. of इष्- इच्छति ६ ग. प. प. to desire, want, परापवादसस्येभ्यः- न. लिं. पं. वि. ब. व. of

परापवादसस्यम्- पर- other, another, अपवाद- censure, blame, सस्यम्- grain, corn- परस्य अपवाद:- परापवाद:- ष. तत्पुरुष स. & परापवादः इव सस्यम्- परापवादसस्यम्- उपमानउत्तरपदकर्मधारय स., चरन्तीम् & गाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of चरन्ती- grazing- (चरत्- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of चर्- चरति- १ ग. प. प. to graze, move) & गो- cow, निवारय- आज्ञार्थ प. प. म. पु. ए. व. of नि+ वृ- निवारयति- ते- to open, remove, ward off, keep away- (वृ-वरति, वारयति -१० ग. उ. प.- to cover), यदि- in case, if- अव्यय

**कार्येषु मन्त्री करणेषु दासी भोज्येषु माता शयनेषु रम्भा ।
धर्मानुकूला क्षमया धरित्री भार्या च षाड्गुण्यवतीह दुर्लभा ॥१६५॥ (सुधर्मा),**

पाभे:

**कार्येषु दासी करणेषु मन्त्री रूपे च लक्ष्मी क्षमया धरित्री ।
भोज्येषु माता शयनेषु रंभा षट्कर्मयुक्ता कुलधर्मपत्नी ॥**

कार्येषु मन्त्री, करणेषु दासी, भोज्येषु माता, शयनेषु रम्भा, क्षमया धरित्री (तथा) धर्मानुकूला च (इति) षाड्गुण्यवती भार्या इह दुर्लभा (अस्ति) {षट्कर्मयुक्ता कुलधर्मपत्नी (भवति) ॥

(This must have been written by a male chauvinist!)

A wife who has these six virtues - a minister in duty, an attendant in action, a mother in feeding, a nymph (Rambha) in bed, earthly in forbearance and right (Dharmik) in behaviour - is indeed very difficult in this world. (One who possesses these virtues is a virtuous family wife).

कार्येषु, करणेषु, भोज्येषु & शयनेषु- all in न. लिं. स. वि. ब. व. of कार्यम्- work, job, duty- (कार्य also करणीय, कर्तव्य & कृत्य- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do), करणम्- working, performing, action, भोज्यम्- that is to be eaten, to be enjoyed- (भोज्य- also भोजनीय & भोग्य- क. वि. धा. सा. वि. of भुज्- भुनक्ति- भुंक्ते ७ ग. उ. प. to eat, enjoy) & शयनम्- bed, sleeping, sleep (शी- शेते- २ग. आ. प. to sleep), मन्त्री (मन्त्रिन्)- minister, counsellor-in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दासी- servant, attendant, माता- mother, रम्भा- name of celestial damsel, nymph, धरित्री- earth, ground, धर्मानुकूला- one who is adoptable to Dharma- prescribed codes of conduct- धर्म - right codes of conduct (Dharma), अनुकूल- adjctv- favourable, conformable- धर्मे अनुकूला- सप्तमी तत्पुरुष , भार्या- wife, षाड्गुण्यवती (षाड्गुण्यवत्)- one who is possessed of collection of six virtues- षष्- (षट्,षड्)- six, गुणम्- quality, virtue- षट् गुणानाम् समाहार:- षाड्गुण्यम्- द्विगु स. & वत्- suffix implies quality, possession, दुर्लभा- one who is difficult to get- दुःखेन लभते इति- दुर्लभ- उपपद तत्पुरुष स., षट्कर्मयुक्ता- one who is apt in six varieties of actions- षष् (षट्)-six, कर्म- act युक्त- comprised of, endowed with possessed with- क. भू. धा. वि. of - युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to endowed with- षट् कर्मभ्यः युक्ता - षट्कर्मयुक्ता- तृतीया तत्पुरुष स., कुलधर्मपत्नी- कुल- family, race, धर्म- duty, prescribed codes, पत्नी- wife- कुलस्य धर्म:- कुलधर्मः & या पत्नी कुलधर्मम् आचरति सा- कुलधर्मपत्नी- बहुव्रीहि स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षमया- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षमा- patience, forgiveness, forbearance, च- and, इह- here, in this world- both अव्यय

सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलङ्करणं भुवः।

तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चेदहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥१६६॥ -भर्तृहरिनीतिशतकम् ९२ (सुधर्मा) 86

(प्रथमथः विधिः) भुवः अशेष-गुण-आकरम् पुरुष-रत्नम् अलङ्करणम् सृजति। तावत् तद् अपि तत् क्षण-भङ्गि चेत् करोति । अहह! विधेः अपण्डितता कष्टम् (इव दृश्यते) ॥

(The Creator first) creates a man to be the jewel of the Earth, full of excellent qualities. Then, He makes him very short lived! Alas, it is painful to see the stupidity of the Creator!

भुवः- स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of भू- earth, globe, land, universe, अशेषगुणाकरम्- अशेष- adjctv- endless, perfect complete- (शेष- remainder- न शेष- अशेष- नञ् तत्पुरुष स.), गुण- virtue, quality, आकरम्- mine, collection- अशेषम् गुणम्- अशेषगुणम्- वि. पू. प. कर्मधारय स. & अशेषगुणानाम् आकरम्- अशेषगुणाकरम्- ष. तत्पुरुष स., पुरुषरत्नम्- a jewel among men- पुरुषः- man, human, रत्नम्- jewel- पुरुषेषु रत्नम्- पुरुषरत्नम्- स. तत्पुरुष स., अलङ्करणम्- decoration, ornament, सृजति & करोति both- वर्त. प्र. पु. ए. व. of सृज्- ६ ग. प. प. to create, produce & कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, तद्- that, it & क्षणभङ्गि- very fragile, transitory, short lived- क्षण- moment, instant, भङ्गिः (भङ्गी)- स्त्री. लिं.- Fragile, breaking- क्षणात् भनक्ति यद् तद्- क्षणभङ्गि- बहुव्रीहि स. विधेः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of विधिः- destiny, fate, creator, अपण्डितता- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- stupidity, thoughtlessness- पण्डित- wise, learned, intelligent- न पण्डित- अपण्डित- stupid- नञ् तत्पुरुष स., चेत्- in case, if, though, कष्टम्- Alas, painful, mischievous, तत्- then, there, अहह-a particle of interjection implying: sorrow, regret, alas, अपि-also, even & तावत्- and then, in the meanwhile, on one's part- all अव्ययस

संनियच्छति यो वेगमुत्थितं क्रोधहर्षयोः।

स श्रियो भाजनं राजन्यश्चापत्सु न मुह्यति ॥१६७॥ - महाभा- उद्योगपर्व ५. ३७.४७ (सुधर्मा)

राजन्, यः क्रोधहर्षयोः उत्थितम् वेगम् संनियच्छति (तथा) यः च आपत्सु न मुह्यति सः श्रियः भाजनम् (भवति) ॥

The person who can fully control himself when he is very angry or very happy and one who is not disturbed in calamities is the recipient of prosperity.

राजन्- king- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of राजन्, यः (यद्)- who & सः (तद्)- he -both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., क्रोधहर्षयोः- in anger and joy- in पु. लिं. स. वि. द्वि. व. of क्रोधहर्षः- क्रोधः- anger, हर्षः- joy, pleasure- क्रोधः च हर्षः च- क्रोधहर्षो- द्वंद्व स., उत्थितम् & वेगम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of उत्थितः- arisen, sprung up, produced- उत्थित-क. भू. धा. वि. of उद्+ स्था- to rise, arise, spring up- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stand, stay) & वेगः- impulse agitation, rashness संनियच्छति & मुह्यति both in- वर्त. प्र. पु. ए. व. of संनि+ यम्- to fully control, curb- (यम्- यच्छति- १ ग. प. प. to check, restrain) & मुह्- ४ ग. प. प. to be disturbed, upset, perplexed, foolish, आपत्सु- स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of आपद्- trouble,

calamity, misfortune, श्रियः- स्त्री. लिं. ष. वि. द्वि. व. of श्री- prosperity, wealth भाजनम्- a recipient, repository, receptacle in न. लिं. प्र. वि. ए. व., च-and, न- no, not- both अव्ययस

दानेन भोगी भवति मेधावी वृद्धसेवया।

अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥१६८॥ -महाभा अनुशासनपर्व १३.११ (सुधर्मा)

(मनुष्यः) दानेन भोगी भवति, वृद्धसेवया मेधावी (भवति तथा) अहिंसया च दीर्घायुः (भवति) इति मनीषिणः प्राहुः ॥

Learned people say that one enjoys the wealth more by donating it (to worthy causes). He/She becomes (more) knowledgeable by serving elderly (wise) people. He/She lives a long life by practicing non- violence.

दानेन, वृद्धसेवया & अहिंसया- all in तृ. वि. ए. व. of दानम्- giving, donation, gift- न. लिं., वृद्धसेवा- serving the elderly- वृद्धः- old man, wise, learned- (वृद्ध- adjctv- grown, increased- क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to grow, increase) & सेवा- स्त्री. लिं.- service, honouring, attending to- वृद्धस्य सेवा- वृद्धसेवा- ष. तत्पुरुष स. & अहिंसा- non- violence, abstaining from injury to other- हिंसा- hurt, violence, injury- न हिंसा- अहिंसा- नञ् तत्पुरुष स., भोगी (भोगिन्)- one who is enjoying, experiencing, using, मेधावी (मेधाविन्)- one who is intelligent, endowed with knowledge & दीर्घायुः- one having a long life- दीर्घ- adjctv- long, of long duration & आयुः (आयुस्)- न. लिं.- life, age- दीर्घम् आयुः यस्य सः- दीर्घायुः- बहुव्रीहि स.- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., भवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. time, to exist, become, प्राहुः- वर्त. प्र. पु. ब. व. of प्र+ ब्रू- to declare, announce- (ब्रू- ब्रवीति- ब्रूते २ ग. उ. प. to say, talk), मनीषिणः- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of मनीषिन्- wise, learned, intelligent, च- and & इति- a particle used to report very words spoken- both अव्ययस

अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधने परयोषिति च स्पृहा।

सुजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥१६९॥ - भर्तृहरिनीतिशतकम् -५२ 42

अकरुणत्वम्, अकारणविग्रहः, परधने परयोषिति च स्पृहा, सुजनबन्धुजनेषु असहिष्णुता, इदम् दुरात्मनाम् प्रकृतिसिद्धम् (गुणम्) हि (भवति) ॥

A lack of compassion, quarrelling without reason, covetousness of other's wealth and women and intolerance towards good people and relatives are indeed the inherent qualities of wicked people.

अकरुणत्वम्- करुणा- compassion, pity- त्व- suffix implies quality- न करुणत्वम्- अकरुणत्वम्- absence of kindness or compassion- नञ् तत्पुरुष स., इदम्-this, it & प्रकृतिसिद्धम्- inherent quality, naturally proven- प्रकृति- nature, सिद्धम्- proven- (सिद्ध- क. भू. धा. वि. of सिध्- सिध्यति ४ ग. प. प. to accomplish, to be proved)- प्रकृत्या सिद्धम्- प्रकृतिसिद्धम्- तृ. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व.,

अकारणविग्रहः- quarrel without a reason- कारण- reason purpose- न कारण- अकारण- नञ् तत्पुरुष स., विग्रहः- quarrel, strife- अकारणः विग्रहः- अकारणविग्रहः- वि. पू. प. कर्मधारय स.- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., परधने- in न. लिं. स. वि. ए. व. of परधनम्- wealth of others- पर- other, धनम्- wealth- परस्य धनम्- परधनम्, परयोषिति- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of परयोषित्- a woman belonging to other- योषित्- (योषिता, योषा)- young woman, girl- परस्य योषित्- परयोषित्- both- ष. तत्पुरुष स., स्पृहा- greed, covetousness & असहिष्णुता- intolerance, impatience- सहिष्णु- adjctv- patient, tolerant- न सहिष्णु- असहिष्णु- नञ् तत्पुरुष स.- ता- suffix implies quality- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., सुजनबन्धुजनेषु- पु. लिं. स. वि. ब. व. of सुजनबन्धुजनः- good people and kinsman- सु- अव्यय- good, noble- सुष्ठु जनः- सुजनः- प्रादि कर्मधारय स. & बन्धुः- a brother, relative, person- बन्धुः जनः- बन्धुजनः- वि. पू. प. कर्मधारय स.-सुजनः च बन्धुजनः च- सुजनबन्धुजनः- द्वंद्व स., दुरात्मनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of दुरात्मन्- wicked person- आत्मन्- self, mind, soul- दुष्टः आत्मा यस्य सः- दुरात्मा- बहुव्रीहि स., हि- indeed, surely, च- and- both अव्ययस

लोभश्चेदगुणेन किं पिशुनता यद्यस्ति किं पातकैः

सत्यं चेत्तपसा च किं शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम्।

सौजन्यं यदि किं गुणैः सुमहिमा यद्यस्ति किं मण्डनैः

सद्विद्या यदि किं धनैरपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना ॥१७०॥ चाणक्यनीति १७.४, भर्तृहरिनीतिशतकम् ५५

45

(यदि) लोभः (अस्ति), चेद् अगुणेन किम्? यदि पिशुनता अस्ति, पातकैः किम्? (यदि) सत्यम् (अस्ति), चेत् तपसा च किम्? यदि शुचि मनः अस्ति, तीर्थेन किम्? यदि सौजन्यम् (अस्ति), गुणैः किम्? यदि सुमहिमा अस्ति, मण्डनैः किम्? यदि सद्विद्या (अस्ति), धनैः किम्? यदि अपयशः अस्ति, मृत्युना किम्?

If one is greedy, what is the need of any other bad quality? If one is cruel, what is the need of other sins? If one is honest, why do any other penance? If one has a pure mind, why go on a pilgrimage? If one is kind, what is the need of other good qualities? If one has excellent reputation, is there a need for other decorations? If one is well educated, why does he need other wealth? If one is a disgraced, why worry about death?

लोभः- greed, covetousness- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्ति- वर्त. प्र.. पु. ए. व. of अस्- २ ग. प. प. to be, exist, अगुणेन & मृत्युना- both in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of अगुणः- bad quality- गुणः- quality, virtue, merit- न गुणः- अगुणः- नञ् तत्पुरुष स. & मृत्युः- death, God of death, पिशुन- adjctv- slanderous or backbiting- पिशुनता- backbiting, cruelty, wickedness, महिमा- greatness, glory, शोभना महिमा- सुमहिमा- प्रादि कर्मधारय स.- Exalted success, fame & सद्विद्या- excellent education, knowledge- सत्- adjctv- good, noble, virtuous, विद्या- education- सती विद्या- सद्विद्या- वि. पू. प. कर्मधारय स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., पातकैः & गुणैः- पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of पातक- sin, crime & गुण- virtue quality, सत्यम्- honesty, truth, शुचि- adjctv- pure, clear, virtuous (मनस्)- mind, heart, अपयशः- failure, disgrace- अप- अव्यय- as a prefix it implies: bad, unworthy, without, यशः (यशस्)- fame, glory- यशः अपकृत्य- अपयशस्- अव्ययीभाव स. & सौजन्यम्- generosity, kindness- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तपसा & तीर्थेन both- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तपस्- penance, religious austerity, तीर्थम्- holy water, place of pilgrimage, मण्डनैः & धनैः-both in न. लिं. तृ. वि. ब. व. of मण्डनम्- decoration,

ornamenting, adorning & धनम्- wealth, money, चेद्- if, in case, च- and, किम्- a particle of interrogation implying: why, what for, of what use, यदि- if, in case- all अव्ययs

**गच्छतः स्खलनं क्वापि भवत्येव प्रमादतः ।
हसन्ति दुर्जनास्तत्र समादधति साधवः ॥१७१॥**

गच्छतः (मनुष्यस्य) क्व अपि प्रमादतः स्खलनम् भवति एव । तत्र दुर्जनाः हसन्ति (परन्तु) साधवः समादधति ॥

A walking (working) person may stumble sometimes (get into difficulty) due to his negligence. In such a situation, wicked people laugh at him (criticize him), while good people provide consolation and help.

गच्छतः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of गच्छत्- walking, moving- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go move, प्रमादतः- due to carelessness- प्रमाद- carelessness, mistake, negligence- तः (तस्)- suffix implies: by, by that, from, of that, स्खलनम्- stumbling, slipping, blundering- न. लिं. प्र. वि. ए. व. (स्खल्- स्खलति- १ ग. प. प. to stumble, trip), भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- to be, to exist, to happen, दुर्जनाः & साधवः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of दुर्जनः- wicked person, bad man- दुष्टः जनः- समा. प्रादितत्पुरुष स. & साधु- noble person, good person, sage, हसन्ति & समादधति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of हस्- हसति १ ग. प. प. to laugh, smile & समा+ धा- समादधाति- to redress, to console, to solve, to think over, (धा- दधाति- धत्ते ३ ग.उ. प. to hold, bear), क्व- where, अपि- even, also, क्व + अपि- somewhere sometimes, एव- just, mere only, तत्र- there, in such situation- all अव्ययs

**मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वाचलो जल्पको वा धृष्टः पार्श्वे वसति च सदा दूरतस्त्वप्रगल्भः ।
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥१७२॥४८**
- भर्तृहरिनीतिशतकम् ५८ पाभे: वाचलो- वातुलो

(सेवकः) मौनात् मूकः (गण्यते) । (यदि) प्रवचनपटुः (तदा) सः वाचलः (वातुलः) जल्पकः वा (भवति) । (यदि सः) सदा पार्श्वे वसति च धृष्टः (कथ्यते) । (यदि च) दूरतः (वसति) तु अप्रगल्भः (कथ्यते) । (यदि सः) क्षान्त्या (अस्ति तदा) भीरुः (उच्यते) । यदि न सहते प्रायशः न अभिजातः (कथ्यते) । (एषः) सेवधर्मः परमगहनः (भवति) । (तद्) योगिनाम् अपि अगम्यः (अस्ति) ॥

If a servant remains silent, he is called dumb. If he is proficient in speech, he talks too much or is crazy. If he stays too close, he is called impudent. If he stays at a distance, he is immature. If he is patient, he is called a coward. If he is mostly intolerant, he is not courteous. (Alas!). The duty of a servant is very inconceivable! Even the saints (Yogis - who have control over their mind) do not understand it!

मौनात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of मौनम्- silence, मूकः- dumb, speechless, प्रवचनपटुः- proficient in speaking- प्रवचनम्- eloquence, speaking, पटुः- expert, proficient- प्रवचने पटुः- स. तत्पुरुष स., वाचलः- talkative, वातुलः- crazy-headed, mad, जल्पकः- talkative, garrulous, धृष्टः- rude, impudent, अप्रगल्भः- immature, not bold- न प्रगल्भः- अप्रगल्भः- नञ् तत्पुरुष स., अगम्यः- difficult to reach, inconceivable, unapproachable- न गम्यः- अगम्यः- नञ् तत्पुरुष स.- गम्य-(also गमनीय & गन्तव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of गम्- गच्छति १ ग.प. प. to go, भीरुः- timid, cowardly, अभिजातः- well born, courteous, सेवार्धर्मः- serving duty- सेवा- स्त्री. लिं.- duty, service, धर्मः- duty, prescribed rule- सेवायाः धर्मः- ष. तत्पुरुष स., परमगहनः- very hard to understand- परम-adjctv- most, greatest, गहनः- impenetrable, hard to understand- परमः गहनः- वि. पू. प. कर्मधारय स.- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पार्श्व- near, at hand- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of पार्श्व- side, वसति & सहते- both वर्त. तृ. पु. ए. व. of वस्- १ ग. प. प. to live, stay & सह- १ ग. आ. प. to tolerate, bear, क्षान्त्या- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of क्षान्तिः- patience, forbearance, योगिनाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of योगिन्- a saint ascetic, वा- or, and, च- and, अपि- even, also, यदि- incase, if, न- no, not, दूरतः- at a distance, far away, तु- on the other hand, but, प्रायशः (प्रायशस्)- perhaps, mostly, possibly & सदा- always, daily -all अव्ययस

जिह्वे प्रमाणं जानीहि भाषणे भोजनेऽपि च ।

अत्युक्तिरतिभुक्तिश्च सत्यं प्राणापहारिणी ॥१७३॥ - सुधर्मादिनपत्रिका

(हे) जिह्वे, भाषणे भोजने अपि च (तव) प्रमाणम् जानीहि । (भाषणे) अत्युक्तिः (भोजने) अतिभुक्तिः च सत्यम् (सद्यः) प्राणापहारिणी (भवेत्)।

Dear Tongue! Please watch out limit of your speech and of your eating too! Talking too much and eating too much may truly be life threatening!

जिह्वे- स्त्री. लिं. सं. वि. ए. व. of जिह्वा- tongue, प्रमाणम्- measure in general, size, extent, limit, quantity- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., जानीहि- आज्ञार्थ मध्यम. पु. ए. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to know, understand, भाषणे & भोजने- न. लिं. स. वि. ए. व. of भाषणम्- speaking, talking, a speech & भोजनम्- eating, that which is enjoyed, उक्तिः- speech, statement, अति- अव्यय- prefix implies: very, exceedingly, too much- उक्तिम् अतिकृत्य- अत्युक्तिः- talking beyond limit, exaggeration, भुक्तिः- eating, enjoyment- भुक्तिम् अतिकृत्य- अतिभुक्तिः- eating beyond limit, overeating- both अव्ययीभाव स. & प्राणापहारिणी (प्राणापहारिन्)- life threatening, fatal- प्राणः- life, vitality, अपहारिन्- destroying, snatching- प्राणान् अपहरति या सा- प्राणापहारिणी- बहुव्रीहि स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अपि- even, also च- and, सत्यम्- truly, really, indeed & सद्यः (सद्यस्)- instantly, immediately, today, same day-all अव्ययस

नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः स्वानुणान्ख्यापयन्तः

विततपृथुतरारम्भयत्नाः परार्थे ।

क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्जनान्दूषयन्तः

सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ॥१७४॥ - भर्तृहरिनीतिशतकम् ७० 61

जगति बहुमताः सन्तः, नम्रत्वेन उन्नमन्तः, परगुणकथनैः स्वान् गुणान् ख्यापयन्तः, परार्थे वितत-पृथु- तर-आरम्भ-यत्नाः स्वार्थान् सम्पादयन्तः, (सन्तः), आक्षेप-रुक्ष-अक्षर- मुखर-मुखान् दुर्जनान् क्षान्त्या एव दूषयन्तः, साश्चर्यचर्याः सन्ति । (ते) कस्य न अभ्यर्चनीयाः (भवन्ति) ॥

The saintly people in this world, being humble at their high positions, showing their own virtues by extolling virtues of others, accomplishing self interest only while engaged extensively in furthering interest of others, reprimanding wicked people with mouth full of harsh abusive noisy speech, merely by their forbearance, are amazing by their astonishing conduct. By who are they not well respected?

नम्रत्वेन- तृ. वि. ए. व. of नम्रत्व- humbleness, reverence- नम्र- adjctv- bowing, humble, त्व- suffix implies quality- उन्नमन्तः, ख्यापयन्तः, सम्पादयन्तः, विततपृथुतरारम्भयत्नाः, दूषयन्तः, साश्चर्यचर्याः, बहुमताः, सन्तः & अभ्यर्चनीयाः- all in पु.लिं. प्र. वि. ब. व. of उन्नमत्- rising, lifting up, elevating- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of उद्+ नम्- to rise- (नम्- १ ग. उ. प. to bow), ख्यापयन्- extolling, praising- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रयोजक ख्या- ख्यापयति- ते- (ख्या- ख्याति २ ग. प. प. to tell, declare), सम्पादयन्- fulfilling, acquiring, accomplishing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रयोजक सम्पद्- सम्पादयति- ते- (पद्- पद्यते ४ ग. आ. प. to go, move), विततपृथुतरारम्भयत्नः- one who has sustained abundant continuous effort- वितत- extended, performed- क. भू. धा. वि. of वि+ तन्- (तन्- तनोति- तनुते ८ ग. उ. प. to stretch)- पृथु- adjctv- abundant, large, तर- suffix implies comparative degree, आरम्भ- commencement, beginning, यत्नः- effort, endeavour- पृथु+ तर- पृथुतर- larger, extensive, विततः असौ पृथुतरः च- विततपृथुतरः, आरम्भः असौ यत्नः च- आरम्भयत्नः & विततपृथुतरः असौ आरम्भयत्नः च- विततपृथुतरारम्भयत्नः- all वि. उ. प. कर्मधारय स., दूषयन्- hurting, defiling, sully- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of प्रयोजक दुष्- दूषयति- ते- (दुष्- दुष्यति ४ ग. प. प. to be defiled), साश्चर्यचर्याः- one with surprising behaviour- आश्चर्य- adjctv- wonderful, astonishing, चर्या- conduct, behaviour- आश्चर्या चर्या- आश्चर्यचर्या- वि. पू. प. कर्मधारय स. & आश्चर्यचर्या सह- साश्चर्यचर्या- सहबहुव्रीहि स., बहुमतः- highly esteemed, respected- बहु- adjctv- many, large, huge, मतः- esteemed considered- क. भू. धा. वि. of मन्- मन्यते, मनुते ४ & ८ ग. आ. प. to think, consider), सत्- noble, good person & अभ्यर्चनीय- to be revered, worshipped- (also- अभ्यर्चयितव्य & अभ्यर्च्य)- क. वि. धा. सा. वि. of अभि+ अर्च्- to respect, adore- (अर्च्- अर्चति- ते १ ग. उ. प. to worship), परगुणकथनैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of परगुणकथनम्- extolling virtues of others- पर- other, गुण- quality, virtue, कथनम्- narration- परस्य गुणम्- परगुणम् & परगुणस्य कथनम्- परगुणकथनम्- both ष. तत्पुरुष स., स्वान्, गुणान्, स्वार्थान्, आक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान् & दुर्जनान्- all in पु.लिं. द्वि. वि. ब. व. of स्व- one's own, self, गुण- quality, virtue, स्वार्थः- self-interest- अर्थः- purpose, interest, wealth- स्वस्य अर्थः- स्वार्थः- ष. तत्पुरुष स., आक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखः- one with mouth full of harsh abusive noisy speech- आक्षेप- abuse, blame, रुक्ष- adjctv- harsh, rough, sullied, अक्षरम्- word, speech, मुखर- adjctv- talkative, noisy, मुखम्- face, mouth- मुखरम् मुखम्- मुखरमुखम् & रुक्षम् अक्षरम्- रुक्षाक्षरम्- both वि. पू. प. कर्मधारय स., आक्षेपेण रुक्षाक्षरम्- आक्षेपरुक्षाक्षरम् तृ तत्पुरुष स.- आक्षेपरुक्षाक्षरम् मुखरमुखम् यस्य सः- आक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखः- बहुव्रीहि स., दुर्जनः- wicked person, परार्थे- पु.न. लिं. स. वि. ए. व. of परार्थ- for the sake of others- परस्य अर्थः- परार्थः- ष. तत्पुरुष स., क्षान्त्या- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of एव क्षान्तिः- patience, forbearance, forgiveness, जगति- न. लिं. स. वि. ए. व. of जगत्- world, कस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of किम्- who, न- no, not & एव- mere, just, only- both अव्ययस

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैर्नवाम्बुभिर्भूमिविलंबिनो घनाः।

अनुद्धताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥१७५॥ -भर्तृहरिनीतिशतक- ७१ 62

तरवः फलोद्गमैः नम्राः भवन्ति। घनाः नवाम्बुभिः भूमिविलंबिनः (भवन्ति)। सत्पुरुषाः समृद्धिभिः अनुद्धताः (सन्ति)। परोपकारिणाम् एषः एव स्वभावः (अस्ति) ॥

Trees bow down when loaded with fruits. Clouds hang closer to the ground when loaded fresh water. Virtuous men do not boast during prosperity. It is indeed the nature of the people, who want to help others.

तरवः, नम्राः, घनाः, भूमिविलंबिनः, सत्पुरुषाः & अनुद्धताः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of तरुः- tree, नम्र- adjctv- bowing, hanging down, घनः- cloud, भूमिविलंबिन्- hanging close to the ground- भूमिः- earth, ground, विलंबिन्- adjctv- hanging down, bent- भूमये लम्बते इति - भूमिविलंबिन्- उपपद तत्पु स., सत्पुरुषः- good person, noble man- सत् पुरुषः- प्रादि कर्मधारय स. & अनुद्धत- not puffed up, not raised- न उद्धत- अनुद्धत- नञ् तत्पुरुष स.- उद्धत- क. भू. धा. वि. of उद्+ हन्- to raise, elevate- (हन्- हन्ति २ ग. प. प. to strike, kill), फलोद्गमैः नवाम्बुभिः & समृद्धिभिः- all in तृ. वि. ब. व. of फलोद्गम- production of fruits- फलम्- न. लिं.- fruit, result, उद्गम- production, birth, projection- (उद्+ गम्- गच्छति १ ग. प. प.)- फलानाम् उद्गमः- फलोद्गमः- ष. तत्पुरुष स., नवाम्बु- fresh water- नव- adjctv- new, fresh, अम्बु- न. लिं.- water- नवम् अम्बु- नवाम्बु- वि. पू. प. कर्मधारय स. & समृद्धिः- स्त्री. लिं.- prosperity, affluence, भवन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of भू- भवति- १ ग. प. प. to be, to exist, परोपकारिणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of परोपकारिन्- one who is benevolent (helpful) to others- परः- other, someone else & उपकारिन्- helpful- परेभ्यः उपकारिन्- परोपकारिन्- चतुर्थी तत्पुरुष स., एषः (एतद्)- this, it & स्वभावः- one's own nature, characteristic, स्व- one's own, self, भावः- nature, being, state- स्वस्य भावः- ष. तत्पुरुष स.-both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., एव- merely, only, just- अव्यय

नान्तर्विचिन्तयति किञ्चिदपि प्रतीपमाकोपितोऽपि सुजनः पिशुनेन पापम् ।

अर्कद्विषोऽपि हि मुखे पतिताग्रभागास्तारापतेरमृतमेव करा किरन्ति ॥१७६॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

सुजनः, पिशुनेन आकोपितः किञ्चित् अपि प्रतीपम् पापम् न अन्तर् विचिन्तयति। (यथा) अर्कद्विषः मुखे पतिताग्रभागाः तारापतेः कराः अपि अमृतम् एव हि किरन्ति॥

A good person, highly provoked by a slanderer, does not think of even a small sinful reaction in his mind. (This is similar to) the front rays of the Husband of star constellations, (the Moon) even after swallowed by the enemy of Sun (Rahu, during lunar eclipse), scatters ambrosia like soothing rays.

सुजनः- noble person, good human being & आकोपितः- very much provoked, angered- आकोपित- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of आ+ कुप्- आकोपयति-ते- (कुप्- कुप्यति ४ ग. प. प. to be angry)- both in पु. लि. प्र. वि. ए. वि., पिशुनेन- in पु. लि. तृ. वि. ए. वि. पिशुनः- slanderer, traitor, tale-bearer, प्रतीपम्- retrograde, obstinate, perverse, पापम्- bad, sinful, evil & किञ्चित् (किम् +चित्)- little bit, small- all

in न. लि. द्वि. वि. ए. वि., विचिन्तयति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ चिन्त्- to think, consider- (चिन्त्- चिन्तयति- ते १० ग. उ. प. to think, consider, अर्कद्विषः & तारापते:- both in पु. लि. ष. वि. ए. वि. of अर्कद्विष- अर्क:- the Sun, द्विष- an enemy- अर्कस्य द्विष- अर्कद्विष & तारापति:-the Moon, Husband of 27 star constellations,- तारा- star or planet in general, पति:- husband, master- ताराणाम् पति:-both ष. तत्पुरुष स., मुखे- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of मुख- mouth, face, front, पतिताग्रभागाः & कराः- both in पु. लि. प्र. वि. ब. वि. of पतिताग्रभागः- पतित- fallen- क. भू. धा. वि. of पत्- पतति- १ ग. प. प. to fall, अग्र- adjctv- tip, foremost, भागः- part- अग्रः भागः- अग्रभागः & पतितः अग्रभागः- पतिताग्रभागः- both वि. पू. प. कर्मधारय स. & करः- a ray, beam of light, अमृतम्- ambrosia, nectar, किरन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of कृ(दीर्घ)- किरति ६ ग. प. प. to scatter, disperse, pour out, न- no not, अपि- even, also, अन्तर्- in the mind, within, by way of holding, एव- just, mere, only, हि- indeed, surely

मित्रवान् साधयत्यर्थान् दुःसाध्यान् अपि वै यतः । तस्मान्मित्राणि कुर्वीत समानान्येव चात्मनः ॥१७७अ॥

अपि सम्पूर्णतायुक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः । नदीशः परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥१७७ब॥ - पंचतन्त्र

यतः मित्रवान् दुःसाध्यान् अपि वै अर्थान् साधयति, तस्मात् आत्मनः समानानि एव च मित्राणि कुर्वीत ।
सम्पूर्णतायुक्तैः बुधैः अपि सुहृदः कर्तव्याः । नदीशः परिपूर्णः अपि चन्द्रोदयम् अपेक्षते ॥

Since anybody who has friends, surely accomplishes very difficult tasks, therefore, people should cultivate friends who are similar to themselves. Wise men, even though have everything, need to cultivate good friends. (For example), The Ocean, the lord of the rivers, although completely filled, expects Moonto rise (to commence his full tide).

यतः (यतस)- for which reason, because, as, since, मित्रवान् (मित्रवत्)- one who has friends- मित्रम्- न. लिं.- a friend, वत्- suffix implies: quality, possession, नदीशः- an ocean, Lord of rivers- नदी- river, ईशः- lord, master- नदीनाम् ईशः- ष. तत्पुरुष स., परिपूर्णः- quite full, completely filled- क. भू. धा. वि. of परि+ पूर- (पूर- पूर्यते १ ग. आ. प. to fill)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., साधयति- प्रयोजक वर्त. तृ. पु. ए. व. of- सिध्+ सिध्यति ४ ग. प. प. & साध्- साध्नाति ५ ग. प. प.- to cause to accomplish, achieve- (to accomplish, achieve), अपेक्षते- वर्त. तृ. पु. ए. व. of अप+ ईक्ष्- to expect, need, await- (ईक्ष्- ईक्षते- १ ग. आ. प. to see, behold), अर्थान् & दुःसाध्यान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अर्थः- goal, project, purpose & दुःसाध्यः- very difficult to accomplish- दुःखेन साध्यते इति- उपपद तत्पुरुष स.- (दुस्- अव्यय- prefix implies hard, bad, साध्य- also साद्भव्य & साधनीय- क. वि. धा. सा. वि. of साध्- साध्नाति), तस्मात्- therefore- पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of तद्- it, that, मित्राणि & समानानि- न. लिं. द्वि. वि. ब. व. of मित्रम् & समानम्- of equal status, good, virtuous, कुर्वीत- विध्यर्थ आ. प. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति, कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, आत्मनः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. आत्मन्- self, one's own, in पु. लिं. ष. वि. ए. व. सुहृदः & कर्तव्याः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सुहृद्- one having kind heart, friendly, loving- कर्तव्य- to be done, worth doing- (also करणीय, कार्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- to do- see above, बुधैः & सम्पूर्णतायुक्तैः- both in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of बुधः- learned, wise & सम्पूर्णतायुक्तः- one endowed with completeness- सम्पूर्ण- complete, totally full- क. भू. धा. वि. of सं+ पूर- see above- ता- suffix implies quality- सम्पूर्णता- completeness, युक्त- endowed with- क. भू. धा. वि. of युज्- युनक्ति- युंक्ते ७ ग. उ. प. to endow with, join- सम्पूर्णतया युक्तः - तृ.तत्पुरुष स., चन्द्रोदयम्- पु. लिं. द्वि. वि.

ए. व. of चन्द्रोदय- rising of the Moon- चन्द्रः- the Moon, उदयः- rise- चन्द्रस्य उदयः- ष. तत्पुरुष स., , अपि-even, also, वै- surely, indeed, च-and, एव- just, merely, only- all अव्ययस

महते योऽपकाराय नरस्य प्रभवेन्नरः ।

तेन वैरं समासज्य दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् ॥१७८॥ - महाभा उद्योगपर्व ३७.७६- विदुर नीति

यः नरः नरस्य (अन्य मनुष्यस्य) महते अपकाराय प्रभवेत्, तेन वैरम् समासज्य, (अहं) दूरस्थः अस्मि इति न आश्वसेत् ॥

Having developed an enmity with a person, who is capable of violence against other people, one should not be confident just because "I am far away (from him) ".

यः (यद्)- who, नरः- man, person & दूरस्थः- one who is far away- दूर- adjctv- far off, remote, a long way off- दूरे तिष्ठति इति- दूरस्थः- उपपद तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., नरस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of नरः- man, महते & अपकाराय- both in पु/न. लिं. च. वि. ए. व. of महत्- adjctv- great, big, large, & अपकार- harm, violence wickedness, प्रभवेत् & आश्वसेत्- both- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of प्र+ भू- to arise, proceed, prevail, dominate- (भू- भवति १ ग. प. प. to exist, to be) & आ+ श्वस्- to be confident, to believe- (श्वस्- श्वसिति २ ग. प. प. to breathe, to respire), तेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- he, वैरम्- enmity, hostility, quarrel- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., समासज्य- developing, contracting, engaging- (also समासजनीय & समासजितव्य)- पू. का. वा. क. वि. धा. सा. वि. of समा+ संज्- (संज्- सजति १ ग. प. प. to stick adhere to, अस्मि- वर्त. उ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist इति- a particle used to report the very words spoken- thus, since, because & न- no, not- both अव्ययस

पत्रं नैव यदा करीरवितपे दोषो वसन्तस्य किम्?

नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम्?

धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणम्?

यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः? ॥१७९॥

-भर्तृहरि नी.श.९३ & चाणक्य नी.द.१२.६

यदा करीरवितपे पत्रम् न एव (अस्ति, तदा) वसन्तस्य किम् दोषः? उलूकः यदि दिवा अपि न अवलोकते (तत्र) सूर्यस्य किम् दूषणम्? मेघस्य धाराः चातकमुखे न एव पतन्ति (तर्हि मेघस्य) किम् दूषणम्? विधिना यत् पूर्वम् ललाटलिखितम्, तद् मार्जितुम् कः क्षमः (भवति)?

If there is no new sprout on a Bamboo branch, is that the fault of spring season? If an owl can see nothing even during the daytime, is that the fault of the Sun? If streams of rain do not fall

in the mouth of a Chataka, is that the fault of the cloud? What is written on the forehead by the destiny, who is capable of undoing that?

करीरवितपे & चातकमुखे- both in पु.न. लिं. स. वि. ए. व. of करीरवितपः- a new sprout or shoot of bamboo- करीरः- shoot of a bamboo, वितपः- branch, a new sprout or shoot- करीरस्य वितपः- करीरवितपः & चातकमुख- mouth of a Chataka bird- चातकः- a bird supposed to be surviving only by drinking water of falling rain, मुखम्- mouth चातकस्य मुखम्- चातकमुखम्- both ष. तत्पुरुष स., पत्रम्- a leaf, न. लिं. प्र. वि. ए. व., वसन्तस्य, सूर्यस्य & मेघस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of वसन्तः- the spring, vernal season, सूर्यः- the Sun & मेघः- cloud, दोषः- blame, fault, shortcoming, उलूकः- an owl, कः (किम्)- क्षमः- capable, competent appropriate- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अवलोकते- वर्त प्र. पु. ए. व. of अव+ लोक्- to behold, see- (लोक्- लोकते- १ ग. आ. प. to see, view), दूषणम्- a fault, offense, defect- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., यद्- which, what, पूर्वम्- adjctv- before, earlier, ललाटलिखितम्- written on the forehead- ललाटम्- forehead & लिखितम्- writing- ललाटे लिखितम्- स. तत्पुरुष स., तद्- that, it- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., धाराः- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of धारा- a line of descending fluid, पतन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of पत्- पतति १ ग. प. प. to fall, drop, विधिना- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of विधिः- destiny, fate, मार्जितुम्- to wipe off, cleanse- पू. का. वा. हेत्वर्थक तुमन्त धा. सा. अव्यय of मृज्- मार्ष्टि- २ ग. प. प. to wipe or wash off, cleanse, यदा- when, at which time, यदि- in case, when, if, अपि- even, also, न- no not, किम्- interrogative particle: what which, how, दिवा- by day, in the day time, एव- just, only merely- all अव्ययस

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे,
विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासङ्कटे ।
रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः,
सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने, तस्मै नमः कर्मणे ॥१८०॥ - भर्तृहरिनीतिशतकम् ९५

येन, ब्रह्मा कुलालवत् ब्रह्माण्डभाण्डोदरे नियमितः, येन विष्णुः दशावतारगहने महासङ्कटे क्षिप्तः, येन रुद्रः कपालपाणिपुटके भिक्षाटनम् कारितः, (यस्य प्रभावात्) सूर्यः नित्यम् एव गगने भ्राम्यति, तस्मै कर्मणे नमः ॥

Salutations to that Destiny, which guided Brahma (the creator), like a potter, to create this entire Universe, , which made Vishnu (the sustainer) to undergo great distress of ten painful incarnations, which made Shiva, the destroyer, to wander for alms with a skull as a bowl in his hand and by which the Sun goes around the sky daily !

येन- by whom- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of यद्- who, ब्रह्मा (ब्रह्मन्)- God of creation, Lord Brahma, नियमितः- guided, checked, regulated, appointed- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of नि+ यम्- नियमति- to control- (यम्- यच्छति १ ग. प. प. to curb, control), विष्णुः- God of protection, Lord Vishnu, क्षिप्तः- thrown, hurled, cast- क. भू. धा. वि. of क्षिप्- क्षिपति-ते ६ ग. उ. प. & क्षिप्यति ४ ग. प. प. to throw, cast, रुद्रः- God of destruction, Lord Shiva, कारितः- made to do, forced to do- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of कृ- to cause to do- (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do), सूर्यः- the Sun, कुलालवत्- like a potter- कुलाल- a potter, वत्- suffix implies quality, similarity- all in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ब्रह्माण्डभाण्डोदरे,

दशावतारगहने, महासङ्कटे, कपालपाणिपुटके & गगने- all in स. वि. ए. व. of ब्रह्माण्डभाण्डोदर- cavity containing entire universe, ब्रह्मन्-creator, अण्ड- an egg, often used with reference to world, भाण्डम्- pot, vessel, उदरम्- stomach, belly, cavity- ब्रह्मन्: अण्ड:- ब्रह्माण्डः, भाण्डस्य उदरम्- भाण्डोदरम् & ब्रह्माण्डस्य भाण्डोदरम्- ब्रह्माण्डभाण्डोदरम्- all ष. तत्पुरुष स., दशावतारगहनम्- a impenetrable forest in the form of ten incarnations- दशन्- ten, अवतारः- incarnation coming down, गहनम्- impenetrable forest, distress, दशानां अवताराणां समाहारः - द्विगु समास - दशावतारः- . & दशावताराः एव गहनम्- अवधारणा पू. प. कर्मधारय (or रूपक) स., महासङ्कट- great distress- महत्- adjctv- great, big, सङ्कट- distress, difficulty- महान् सङ्कटः- वि. पू. प. कर्मधारय स., कपालपाणिपुटकम्- skull in hand as bowl- कपाल- skull, a beggar's bowl, पाणिः- hand, पुटकम्- bowl, a shallow cavity, पाण्यौ पुटकम्- पाणिपुटकम्- स. तत्पुरुष स. & कपालम् पाणिपुटकम् इव- वि. उ. प. कर्मधारय स. & गगन- sky, भिक्षाटनम्- भिक्षा- alms, अटनम्- wandering- भिक्षया अर्थे अटनम्- भिक्षाटनम्- मध्यम पदलोपी क. स., भ्राम्यति-वर्त. प्र. पु. ए. व. of भ्रम्- ४ ग. प. प. to go about, roam, also भ्रमति - १ ग. प. प. तस्मै & कर्मणे- न. लिं. च. वि. ए. व. तद्- & कर्मन्- destiny, fate, नमः (नमस्)- a salutation, bow, नित्यम्- daily, regularly, daily एव- just merely- all अव्ययस

सन्तोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने ।

त्रिषु चैव न कर्तव्योऽध्ययने जपदानयोः ॥१८१॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. ७ श्लो. ४

स्वदारे, भोजने, धने (एतेषु) त्रिषु सन्तोषः कर्तव्यः (अस्ति)। (परन्तु) अध्ययने जपदानयोः (एतेषु) त्रिषु च न एव कर्तव्यः (अस्ति) ॥

One should be happy with three things, namely, with one's wife (spouse), his food and his wealth. (However), he should never be content with these three - pursuits of knowledge, devotional chants and charity.

सन्तोषः- joy, happiness, satisfaction, कर्तव्यः- things to be done, duty- (also करणीय, कार्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, स्वदारे, भोजने, धने & अध्ययने- all in स. वि. ए. व. of स्वदारा- स्त्री. लिं.- one's own wife- स्व- one's own, self, दारा- wife- स्वस्य दारा- स्वदारा- ष. तत्पुरुष स., भोजनम्- न. लिं.- eating, food, object of enjoyment, धनम्- न. लिं.- wealth, money & अध्ययनम्- न. लिं.- learning, acquisition of knowledge, त्रिषु- पु/न. लिं. स. वि. ए. व. of त्रि- three, जपदानयोः- न. लिं. स. वि. द्वि. व. of जपदानम्- जपः च दानम् च- द्वंद्व स.- जपः- chanting prayers, names of deities, दानम्- giving, donation, charity, न- no, not & एव-just, merely, only- both अव्ययस

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं

विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि सेवा।

भाग्यानि पूर्वतपसा खलु संचितानि

काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥१८२॥ - भर्तृहरिनीतिशतकम् ९६

आकृतिः न एव फलति, कुलम् न एव (फलति), शीलम् न (फलति), विद्या अपि न एव (फलति), यत्नकृता सेवा च अपि न (फलति)। पुरुषस्य पूर्वतपसा संचितानि भाग्यानि खलु, यथा एव वृक्षाः, काले फलन्ति॥

Mere one's (good) appearance does not achieve success, not even the family background nor the character. Even a good education may not succeed, nor the service rendered with great efforts. Over time, only a person's accumulated fortunes earned earlier by great deeds yield (good) results, just like trees.

आकृतिः- form, figure, appearance, विद्या- education, training, knowledge, expertise, सेवा- service, यत्नकृता- one that is done with effort, exertion- यत्न- effort, endeavour, exertion, कृत- done, performed, carried out- क. भू. धा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, act- यत्नेन कृतम्- यत्नकृतम्- तृ. तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कुलम्- family, race, शीलम्- character, behaviour- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., वृक्षाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of वृक्षः- a tree, पुरुषस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पुरुषः- a man, person, पूर्वतपसा- in न. लिं. तृ. वि. ए. व. of पूर्वतपस्- penance done earlier (in earlier birth)- पूर्वम्- earlier before, तपस्- penance, religious observance- पूर्वम् कृतम्- पूर्वकृतम्- वि. पू. प. कर्मधारय स. & पूर्वकृतम् तपस्- पूर्वतपस्- मध्यम पदलोपी कर्मधारय स., संचितानि & भाग्यानि- both in न. लिं. प्र. वि. ब. व. of संचितम्- accumulated, earned- संचित- क. भू. धा. वि. of सं+ चि- to hoard, collect, gather- (चि- चिनोति- चिनुते ५ ग. उ. प. to collect, gather) & भाग्यम्- fortune, luck, merit, काले- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of कालः- time, moment, फलति & फलन्ति- वर्त. प्र. पु. ए & ब. व. of फल्-१ ग. प. प. to bear fruit, yield or produce, to be successful, to produce result, न-no, not, एव- just, merely only, अपि- even, also, च-and यथा- like which, thus, खलु- indeed, surely- all अव्ययस

या साधूंश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः

प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् ।

तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं

हे साधो व्यसनैर्गुणेषु विपुलेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥१८३॥

- भर्तृहरिनीतिशतकम् ९८ -94

हे साधो, वाञ्छितम् फलम् भोक्तुम् ताम् भगवतीम् सत्क्रियाम् आराधय। या खलान् च साधून् करोति, मूर्खान् विदुषः (करोति), द्वेषिणः हितान् (करोति), परोक्षम् प्रत्यक्षम् कुरुते, हालाहलम् तद् क्षणात् अमृतम् (कुरुते)। व्यसनैः विपुलेषु गुणेषु वृथा आस्थाम् मा अकृथाः॥

Oh Noble Man, to enjoy the desired objects, worship the divine goddess called a good deed. She transforms a wicked person into a good one, a stupid man into a wise one, an enemy into a friend, an invisible into visible and a deadly poison instantly into a nectar of immortality. Please do not unnecessarily waste your time by addiction to numerous sensory pleasures.

हे साधो- पु. लिं. सं. वि. ए. व. of साधुः- noble or virtuous person, a sage, या- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व. of यद्-who, खलान्, साधून्, मूर्खान्, हितान्, विदुषः & द्वेषिणः- all in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of खलः- a wicked or

bad person, साधु:- see above, मूर्ख:- a stupid person, fool, हित:- desirable, fit or beneficial- क. भू. धा. वि. of हि- हिनोति ५ ग. प. प. to gratify, promote, विद्वस्- learned, wise, knowledgeable & द्वेषिन्- hating, enemy, करोति & कुरुते- प. प. & आ. प. वर्त. तृ. पु. ए. व. of कृ- ८ ग. उ. प. to do, make, परोक्षम्- invisible, absent- अक्ष्णोः परम् & प्रत्यक्षम्- visible, present- अक्ष्णोः प्रतिगतम्- both अव्ययीभाव स., हालाहलम्- a deadly poison, अमृतम्- nectar of immortality, वाञ्छितम्- desired, expected- वाञ्छित- क. भू. धा. वि. of वाञ्छ- वाञ्छति १ ग. प. प. to wish, desire & फलम्- fruit, result- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., तद्- that, it- न. लिं. प्र. वि. ए. व., क्षणात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of क्षणम्- moment, instant, भोक्तुम्- पू. का. वा. हेत्वर्थक तुमन्त धा. सा. अव्यय of भुज्- भुनक्ति- भुंक्ते ७ ग. उ. प. to enjoy, eat, consume, आस्थाम्, ताम्, भगवतीम् & सत्क्रियाम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आस्था- regard, consideration, confidence, effort, interest, तद्-she, भगवती- venerable glorious, divine, holy & सत्क्रिया- virtuous deed, meritorious work, आराधय- प्रयोजक आज्ञार्थ द्वि. पु. ए. व. of आ+ राध्- आराधयति- ते to propitiate, worship, conciliate- (राध्- राधोति ५ ग. प. प. to please, to make ready), व्यसनैः- न. लिं. तृ. वि. ब. व. of व्यसनम्- weak point, addiction, violation, distress, विपुलेषु & गुणेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of विपुलम्- plenty, multiple & गुणम्- attribute, sensory attraction, अकृथाः - सा./ द्वि. भूत. म. पु. ए. व. of कृ, च-and, वृथा- unnecessary, in vain, uselessly, मा- a particle of prohibition- lest, that not- all अव्ययs

गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यजातं

परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन।

अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते-

भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥१८४॥ -भर्तृहरिनीतिशतकम् ९९

पण्डितेन यत्नतः कार्यजातम् गुणवत् अगुणवत् वा कुर्वता परिणतिः अवधार्या । अतिरभस- कृतानाम् कर्मणाम् आविपत्तेः विपाकः, शल्यतुल्यः हृदयदाही भवति॥

A wise man should consider carefully (with effort) the consequences of performing any type of work- whether it is good or bad (before undertaking it). The consequence of very hastily done works results in endless, spearlike heart burns.

पण्डितेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of पण्डित- wise, clever, learned, गुणवत्- good, useful, proper, न गुणवत्- अगुणवत्- नञ् तत्पुरुष स.- bad, harmful, शल्यतुल्यः- शल्यम्- spear, dart, heart rendering grief, तुल्य- adjctv- similar, comparable like- (तुल्- तोलति & तोलयति-ते १ ग. प. प. & १० ग. उ. प. to measure, weigh)- शल्यस्य तुल्यः - शल्यतुल्यः- ष. तत्पुरुष स., विपाकः- consequence, result & हृदयदाही (हृदयदाहिन्)- heart burning- हृदय- heart, mind, दाहिन्- burning- हृदयम् दहति इति- उपपद तत्पुरुष स. -all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कार्यजातम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of कार्यजातः- collection of works, various works- कार्य- that to be done, work, effort- (कर्तव्य, करणीय & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do), जातः- a collection of things, a group- क. भू. धा. वि. of जन्- जायते ४ ग. आ. प. to produce)- कार्याणाम् जातः- कार्यजातः- ष. तत्पुरुष स., कुर्वता (कुर्वत)- while performing, doing- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of कृ- see above, परिणतिः- consequence, result, full grown, ripe- परिणत- क. भू. धा. वि. of परि+ नम्- to transform, to assume the form of- (नम्- नमति-

ते १ ग. उ. प. to bow) & अवधार्या- to be considered, taken into account- अवधार्य- क. वि. धा. सा. वि. of अव+ धृ- to determine, ascertain- (also धरणीय, धरितव्य & धृत्य- धृ- धरति १ ग. प. प. to hold, bear)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., यत्नतः- with effort- यत्न- effort, exertion, attempt- तः (तस्)- suffix implies: from that with, अतिरभसकृतानाम् & कर्मणाम्- न. लिं. ष. वि. ब. व. of अतिरभसकृतम्- one that is done in a haste- अति- अव्यय- excessive, very much, रभस- adjctv- haste, wild, intense, कृत- done- क. भू. धा. वि. of कृ- see above- रभसम् अतिकृत्य- अतिरभसम्- अव्ययीभाव स. & अतिरभसेण कृतम्- तृ. तत्पुरुष स. & कर्मन्- work, act, आविपत्तेः- in स्त्री. लिं. ष. वि. ए. व. of आविपत्तिः- till the end, death- आ- अव्यय- as a prefix implies limit: till, until, unto, विपत्तिः- death, destruction, calamity- विपत्तिम् अभिव्याप्य (मर्यादीकृत्य)- आविपत्तिः- अव्ययीभाव स., भवति- वर्त. तृ. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, to happen, वा- or- अव्यय

स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलकणांश्चान्दनैरिन्धनौघैः

सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रैर्विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः ।

कृत्वा कर्पूरखण्डान् वृत्तिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्ता-

त्राप्येमां कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मन्दभाग्यः ॥१८५॥ - भर्तृहरिनीतिशतकम् १०० -97

यः मनुजः इमाम् कर्मभूमिम् प्राप्य तपः न चरति, (सः) मन्दभाग्यः वैदूर्यमय्याम् स्थाल्याम् चन्दनैः इन्धनौघैः तिलकणान् पचति। अर्कमूलस्य हेतोः सौवर्णैः लाङ्गलाग्रैः वसुधाम् विलिखति। (तथा) इह कोद्रवाणाम् समन्तात् कर्पूरखण्डान् कृत्वा वृत्तिम् कुरुते॥

That unfortunate person, who is born in this land of action but does not practice austerity is like a person who cooks sesame seeds in blue-gem studded vessel using heaps of sandalwood.. He cultivates the land with a plough made of gold for milkweed roots. He erects a fence around the field of lowly grains with blocks of camphor.

यः (यद्)-who, मन्दभाग्यः- unfortunate, ill-fated- मन्द- adjctv- weak, भाग्यम्- fate, fortune- मन्दम् भाग्यम् यस्य सः- बहुव्रीहि स., मनुजः- मनोः जायते - उपपद तत्पुरुष स -man, person- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., इमाम्, कर्मभूमिम् & वृत्तिम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of इदम्- she, this, कर्मभूमिः- land of action, motherland- कर्मन्- work, action, भूमिः- land, ground- कर्मणः भूमिः- ष. तत्पुरुष स. & वृत्तिः- fence, hedge, प्राप्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्र+ आप्- to get -(आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), तपः (तपस्)- penance, religious austerity- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., वैदूर्यमय्याम् & स्थाल्याम्- both in स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of वैदूर्यमयी- वैदूर्य (वैडुर्य)- made of blue gem , मयी (मय)-adjctv- an affix used to indicate: made of /composed of & स्थाली- pot, pan, vessel, अर्कमूलस्य & हेतोः-both ष. वि. ए. व. of हेतुः- purpose, cause, reason & अर्कमूलम्- root of milkweed (रुई in मराठी)- अर्कस्य मूलम्- ष. तत्पुरुष स., चन्दनैः, इन्धनौघैः, सौवर्णैः & लाङ्गलाग्रैः- all in पु/न. लिं. तृ. वि. ब. व. of चन्दनम्- sandalwood इन्धनौघम्- heaps of fuel- इन्धनम्- fuel, ओघम्- heap, multitude, सौवर्णम्- made of gold- सुवर्ण- gold & लाङ्गलाग्रम्- tip of a plough- लाङ्गलम्- a plough, अग्रम्- tip, front- लाङ्गलस्य अग्रम्- ष. तत्पुरुष स., वसुधाम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वसुधा- earth, land, चरति, पचति, विलिखति & कुरुते- all in वर्त. तृ. पु. ए. व. of चर्- १ ग. प. प. to act, observe, पच्- १ ग. उ. प. to cook, digest, वि+ लिख्- to scrape scratch- (लिख्- लिखति- ६ ग. प. प. to write) & कृ- करोति कुरुते- ८ ग. उ. प. to do, समन्तात्- from

every side- पं. वि. ए. व. of समन्त- adjctv- boundary, entire कोद्रवाणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of कोद्रवः- a species of grain eaten by poor, तिलकणान् & कर्पूरखण्डान्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of तिलः- sesame, कणः- grain, a particle- तिलस्य कणः & कर्पूरखण्डः- blocks of camphor- कर्पूर- camphor, खण्डः- piece, block- कर्पूरस्य खण्डः- both ष. तत्पुरुष स., कृत्वा- after doing, making- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of कृ-see above, न-no, not, इह-here, in this world- all अव्ययs

**कटुकं वा मधुरं वा प्रस्तुतवाक्यं मनोहारि ।
वामे गर्दभनादः चित्तप्रीत्यै प्रयाणेषु ॥१८६॥**

कटुकम् वा मधुरम् वा प्रस्तुतवाक्यम् मनोहारि (भवति)। (यथा) प्रयाणेषु वामे गर्दभनादः चित्तप्रीत्यै (भवति) ॥

A pleasant or unpleasant sentence spoken at the appropriate time, takes the mind away (pleasantly). Braying of a donkey pleases the mind while commencing a journey,!

(A donkey braying at the start of a journey is considered a good omen)

कटुकम्- adjctv- unpleasant, disagreeable sharp, मधुरम्- adjctv- pleasant, sweet, charming प्रस्तुतवाक्यम्- a sentence said in accordance with the situation, on matter in hand, forming the subject of discussion- प्रस्तुत- matter in hand, under discussion- क. भू. धा. वि. of प्र+ स्तु- to praise, to commence- (स्तु- स्तौति- स्तवीति २ ग. प. प. to extol) & वाक्यम्- a sentence, speech, what is spoken- प्रस्तुतम् वाक्यम्- प्रस्तुतवाक्यम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., मनोहारि- catching the mind, pleasing, appealing- मनस्- न. लिं.- mind, heart, हारि (हारिन्)- adjctv- seizing, taking- मनः हरति इति- उपपद तत्पुरुष स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रयाणेषु- न. लिं. स. वि. ब. व. of प्रयाणम्- setting out, departure, journey, वामे- स. वि. ए. व. of वाम- adjctv- left, situated at left, गर्दभनादः- गर्दभः- a donkey, नादः- a loud cry, roar- गर्दभस्य नादः- ष. तत्पुरुष स.- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., चित्तप्रीत्यै- स्त्री. लिं. च. वि. ए. व. of चित्तप्रीतिः- that which pleases the mind, चित्तम्- mind, heart, प्रीतिः- pleasure, happiness- चित्तस्य प्रीतिः- ष. तत्पुरुष स., वा- or- अव्यय

कटु कणन्तो मलदायकाः खलाः

तुदन्त्यलं बन्धनशृङ्खला इव ।

मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे

हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥१८७॥ कादम्बरीमुखम्- बाणभट्ट

कटु (कटुवचनम्) कणन्तः मलदायकाः खलाः बन्धनशृङ्खलाः इव अलम् (सर्वान्) तुदन्ति। सन्तः तु साधुध्वनिभिः मणिनूपुराः इव मनः पदे पदे हरन्ति ॥

Wicked people hurt other people by murmuring harsh words, sounding like an iron chain. On the other hand, noble people, with pleasant words, take away the minds of the people, at every step, like sweet sound of gem-studded anklets.

कटु- an improper act, a scandal, reproach, censure & मनः (मनस्)- mind, heart- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., कणन्तः, मलदायकाः, खलाः, बन्धनशृङ्खलाः, सन्तः & मणिनूपुराः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of कणन्- sounding, murmuring- वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of कण्- कणति १ ग. प. प. to sound (indistinctly), hum, मलदायकः- polluting or defiling around, spoiling- मल- bad, impurity, sin- दायक- adjctv- giving, granting- मलदायकः- मलम् ददाति यः सः- बहुव्रीहि स., खलः- wicked person, बन्धनशृङ्खलः- one who is like a confining iron chain- बन्धनम्- act of binding, tying, confining, शृङ्खलः- शृङ्खला- शृङ्खलम्- a chain, an iron chain, fetter- यः शृङ्खलेन बन्धनः अस्ति स- बहुव्रीहिस., सत्- a noble person, saint, good man & मणिनूपुरः- an anklet studded with gems- मणिः- a jewel, gem, नूपुरः- an anklet, ornament of the feet- मणेः नूपुरः- ष. तत्पुरुष स, तुदन्ति & हरन्ति- both वर्त. प्र. पु. ब. व. of तुद्- तुदति- ६ ग. प. प. to wound, hurt, prick & ह- हरति- ते १ ग. उ. प. to take, to take away, साधुध्वनिभिः- तृ. वि. ब. व. of साधुध्वनिः- soothing sound- साधु- adjctv- noble, saintly, pleasing, ध्वनिः- sound, tune- साधुः ध्वनिः- वि. पू. प. कर्मधारय स., पदे- स. वि. ए. व. of पद- step, foot, पदे पदे- at every step, constantly, तु- but, on the other hand, इव- like, similar to & अलम्- sufficient for, enough, adequate- all अव्ययस

कवयः किं न पश्यन्ति किं न खादन्ति वायसाः ।

मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥१८८॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ.१० श्लोक ४

कवयः किम् न पश्यन्ति? वायसाः किम् न खादन्ति? मद्यपाः किं न जल्पन्ति? योषितः किम् न कुर्वन्ति?

What poets cannot see? What crows do not eat? What drunkards do not babble? What women cannot do?

कवयः, वायसाः & मद्यपाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of कविः- a poet, a thinker, wise man, वायस- a crow & मद्यप- a drunk, intoxicated- मद्यम्- spirituous liquor, intoxicating drink- मद्यम् पिबति इति- उपपद तत्पुरुष स., पश्यन्ति, खादन्ति, जल्पन्ति & कुर्वन्ति- all in वर्त. प्र. पु. ब. व. of दृश्- पश्यति- १ ग. प. प. to see, behold, खाद्- खादति- १ ग. प. प. to eat, devour, जल्प- जल्पति- १ ग. प. प. to speak inarticulately, babble, prattle & कृ- करोति- कुरुते- ८ ग. उ. प. to do, act, & योषितः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of योषित्- a woman, a girl, किम्- a interrogative particle: what, न- no, not- both अव्ययस

किञ्चिदाश्रयसंयोगाद् धत्ते शोभामसाध्वपि ।

कान्ताविलोचने न्यस्तं मलीमसमिवाञ्जनम् ॥१८९॥

किञ्चित् आश्रयसंयोगात् असाधु अपि, कान्ताविलोचने न्यस्तम् मलीमसम् अञ्जनम् इव, शोभाम् धत्ते ॥

By coming in company with other (beautiful) things, even ugly things look splendid, just like the black (dirty) collyrium (काजल), applied by a lovely woman on her eyes, appear beautiful.

किञ्चित् (किम्+ चित्)- something, anything, साधु- adjctv- good, noble, a thing deserving appreciation- न साधु- असाधु bad, of low quality- नञ् तत्पुरुष स., न्यस्तम्- placed, applied, laid- न्यस्त- क. भू. धा. वि. of नि + अस्- to place, apply- (अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be), मलीमसम्- adjctv- dirty, filthy, dark, black, of black colour, अञ्जनम्- collyrium, (Kajal)- all in- न. लिं. प्र. वि. ए. व., आश्रयसंयोगात्- पं. वि. ए. व. of आश्रयसंयोग- आश्रय- refuge, shelter, protection, dependence, संयोग- union, opportunity, combination, coming together- आश्रयस्य संयोग- ष. तत्पुरुष स., कान्ताविलोचने- न. लिं. स. वि. ए. व. of- कान्ताविलोचनम्- कान्ता- a beautiful woman, विलोचनम्- an eye, कान्तायाः विलोचनम्- ष. तत्पुरुष स., शोभाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of शोभा- splendour, beauty, grace, धत्ते- वर्त. प्र. पु. ए. व. धा- दधाति- धत्ते- ३ ग. उ. प. to hold, lay, put, अपि- also, even, इव- like, similar to- both अव्ययः

गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम्।

अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो विशन्ति ॥१९०॥ पाभेः विशन्ति- वसन्ति

नराः गुरूणाम् परुषाक्षराभिः गीर्भिः तिरस्कृताः महत्त्वम् यान्ति। अलब्धशाणोत्कषणाः मणयः नृपाणाम् न जातु मौलौ विशन्ति॥

Men, scolded with harsh words by their teachers (for not doing their assigned studies) reach important positions in life. Gems that have not received heavy polishing by a touch stone, do not at all rest on the crowns of kings.

नराः, तिरस्कृताः अलब्धशाणोत्कषणाः & मणयः- all in पु, लिं. प्र. वि. ब. व. of नरः- man, person, तिरस्कृतः- rejected, despised- क. भू. धा. वि. of तिरस्+ कृ- to reject, abuse- (तिरस्- अव्यय- covertly, without- कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do), अलब्धशाणोत्कषणः- लब्ध- received, obtained- क. भू. धा. वि. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get- न लब्ध- अलब्ध- नञ् तत्पुरुष स.- not received, शाणः- touch stone, whetstone, उत्कषणम्- heavy polishing- (कषणम्- polishing- उद्+ कष्- कषति-ते १ ग. उ. प. to rub, scratch)- शाणेन उत्कषणम्- शाणोत्कषणम् -तृ. तत्पुरुष स. & अलब्धः शाणोत्कषणः यः सः- अलब्धशाणोत्कषणः- बहुव्रीहि स. & मणिः- a gem, jewel, गुरूणाम् & नृपाणाम्- both in पु, लिं. ष. वि. ब. व. of गुरुः- teacher, elder, father & नृपः- king, परुषाक्षराभिः & गीर्भिः- in स्त्री, लिं. तृ. वि. ब. व. of परुषाक्षरा- परुष- adjctv- harsh, rough, abusive, अक्षर- words, speech- परुषम् अक्षरम्- परुषाक्षरम्- वि. पू. प. कर्मधारय स. & गिर्- speech, words, महत्त्वम्- importance, value, excellence- in न, लिं. द्वि. वि. ए. व., यान्ति & विशन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of या- याति २ ग. प. प. to go, become & विश्- विशति- ६ ग. प. प. to enter, to sit, settle down, मौलौ- पुस्त्री. लिं. स. वि. ए. व. मौलिः- head, crown, top, न- no, not & जातु- a particle meaning: perhaps possibly, at any time, at all- both अव्ययः

**जानन्ति पशवो गन्धाद्वेदात्जानन्ति पण्डिताः ।
चारात्जानन्ति राजानः चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥१९१॥**

पशवः गन्धात् जानन्ति। पण्डिताः वेदात् जानन्ति। राजानः चारात् जानन्ति (तथा) इतरे जनाः चक्षुर्भ्याम् (जानन्ति) ॥

Animals know (everything) by smell. Scholars learn from sacred books (Vedas). Kings (Rulers) get their information through the spies. Rest of the people learn from their eyes.

पशवः, पण्डिताः, राजानः, इतरे & जनाः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of पशुः- an animal in general, cattle, beast, पण्डितः- learned, scholar, expert, राजन्- King, इतरः- other another & जनः- person, people, गन्धात्, वेदात् & चारात् -all in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of गन्धः- smell, odour, वेदः- sacred scriptures, knowledge & चारः- a spy, emissary, चक्षुर्भ्याम्- in न. लिं. पं. वि. द्वि. व. of चक्षुस्- eye, sight, vision, जानन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, recognise

जीर्णमन्नं प्रशंसन्ति भार्या च गतयौवनाम् ।

शूरं विजितसंग्रामं गतपारं तपस्विनम् ॥१९२॥ -विदुरनीति- महाभा उद्योगपर्व ३५.६९

(सन्तः) जीर्णम् अन्नम् प्रशंसन्ति, गतयौवनाम् भार्याम् च (प्रशंसन्ति) । (ते अपि) विजितसंग्रामम् शूरम् (प्रशंसन्ति) (तथा) गतपारम् तपस्विनम् (प्रशंसन्ति) ॥

(Wise men) appreciate the digested food and praise their old wives. (They also) extol the battle winning warrior and the ascetic who realises his goal.

जीर्णम्- digested- जीर्ण- क. भू. धा. वि. of जृ(दीर्घ)-१, ४, ९ प. प. & १० उ. प.-जरति, जीर्यति जृणाति & जारयति- ते to be dissolved, digested & अन्नम्- food- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., गतयौवनाम् & भार्याम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of गतयौवना- past the prime age, old- गत- gone, past- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, यौवनम्- youth, prime age- गतम् यौवनम् यस्याः सा- गतयौवना- बहुव्रीहि स. & भार्या- wife, विजितसंग्रामम्, शूरम्, गतपारम् & तपस्विनम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विजितसंग्रामः- one who has won the war- विजित- won, conquered- क. भू. धा. वि. of वि+ जि- जयति १ ग. प. प. to conquer, win- संग्राम- war, battle- विजितम् संग्रामम् येन सः- बहुव्रीहि स., शूरः- warrior, brave, hero, गतपारः- one who has mastered, accomplished, realised the goal- गत- see above, पार- opposite bank, concluding limit- यः पारं गतः सः - गतपारः- बहुव्रीहि स. & तपस्विन्- one who is practicing penance, ascetic, प्रशंसन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of प्र+ शंस्- to praise, appreciate, approve, extol- (शंस्- शंसति १ ग. प. प. to praise), च- and- अव्यय

ताडितस्य हि यः पश्चात्समानः सोऽप्यनन्तकः ।

शालेर्ग्रीष्माभितप्तस्य कुसेकोऽप्यमृतायते ॥१९३॥ -योगवासिष्ठ ४. २३. ५३

ताडितस्य यः पश्चात् संमानः, सः हि अपि अनन्तकः (भवति)। (यथा) ग्रीष्माभितप्तस्य शालेः कुसेकः अपि अमृतायते॥

Receiving an honorable position after earlier punishments is not the end (but a relief) for a person. A paddy field subjected to severe summer heat, finds great relief even with a scanty sprinkling of water.

ताडितस्य-पु. लिं. ष. वि. ए. व. of ताडितः- beaten, punished- ताडित- क. भू. धा. वि. of तड्- ताडयति- ते १० ग. उ. प. to beat, strike, punish, यः (यद्)- who, संमानः- honour, respect, सः (तद्)- he, कुसेकः- कु- अव्यय- prefix implies: depreciated, bad, little, सेकः- sprinkling, watering- कुसितः सेकः- प्रादि कर्मधारय स. & अनन्तकः- unending, immeasurable- अन्तकः-adjctv- God of death, Yama, destroying, ending- न अन्तकः- अनन्तकः- नञ् तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., शालेः & ग्रीष्माभितप्तस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of शालिः- rice, paddy & ग्रीष्माभितप्तः- ग्रीष्मः- summer, hot season, अभितप्तः- extremely distressed, afflicted- क. भू. धा. वि. of अभि+ तप्- to heat extremely- (तप्- तपति- १ ग. प. प. to be hot)- ग्रीष्मेण अभितप्तः- ग्रीष्माभितप्तः- तृ. तत्पुरुष स., अमृतायते- causes flood of nectar, has soothing effect- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ना. सा. धातु- अमृत्- to sooth, to be lifesaving, पश्चात्- afterwards, subsequently, हि- surely, indeed, अपि- also, even- all अव्ययस

तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः सह संगतः।

केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥१९४॥ - कवि बल्लाळ- भोजप्रबंध

काकः, तुल्यवर्णच्छदः, कृष्णः, कोकिलैः सह संगतः, यदि स्वयम् न भाषते, केन विज्ञायते?

If a crow, with similar black feathers, is in company of cuckoos (Koyals) but does not open its mouth, who will know (that it is a crow and not a cuckoo) ?

काकः- a crow, तुल्यवर्णच्छदः- तुल्य- adjctv- comparable, similar, like-minded, वर्णः- colour, class, race hue, छदः- wing, cover- तुल्यः वर्णः- तुल्यवर्णः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & तुल्यवर्णौ छदौ यस्य सः- तुल्यवर्णच्छदः- बहुव्रीहि स., कृष्णः- black संगतः- in company, along with, come together- क. भू. धा. वि. of सं+ गम्- to go together, to be united - (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go), कोकिलैः- पु. लि. तृ. वि. ब. व. of कोकिलः- cuckoo bird, भाषते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भाष्- १ ग. आ. प. to talk, utter, say, केन- by whom- पु. लि. तृ. वि. ए. व. of किम्- who, विज्ञायते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of वि+ ज्ञा- to recognise, discover- (ज्ञा- जानाति- जानीते १ ग. उ. प. to know, understand), सह- with, together, along with, यदि- if, in case, स्वयम्- by oneself, one's own, himself, न- no, not- all अव्ययस

तुष्यन्ति भोजने विप्रा मयूरा घनगर्जिते।

साधवो परसम्पत्तौ खलाः परविपत्तिषु ॥१९५॥ Chanakya 7.9

विप्राः भोजने तुष्यन्ति। मयूराः घनगर्जिते (तुष्यन्ति) । साधवः परसम्पत्तौ (तुष्यन्ति)। (किन्तु) खलाः परविपत्तिषु (तुष्यन्ति)॥

Priests are happy with a (hearty) meal (after the service). Peacocks are pleased with the thundering of the clouds. Sages are happy at the prosperity of others. However, the wicked become joyous during other's misfortunes.

विप्राः, मयूराः, साधवः & खलाः- all in पु. लि. प्र. वि. ब. व. of विप्रः- a member of priestly class, a Brahmana, मयूरः- a peacock, साधु- a sage, noble person, good man & खलः- a wicked or bad person, तुष्यन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of तुष्- तुष्यति- ४ ग. प. प. to to be pleased, happy, satisfied, contented, भोजने, घनगर्जिते & परसम्पत्तौ- all in स. वि. ए. व. of भोजनम्- न. लिं.- eating, food, any object of enjoyment, घनगर्जित- thunder of of clouds- घनः- cloud, गर्जितम्- sound, roar, thunder- गर्जित- क. भू. धा. वि. of गर्ज्- गर्जति-१ ग. प. प. to roar, to emit a thundering sound- घनस्य गर्जितम्- घनगर्जितम्- ष. तत्पुरुष स. & परसम्पत्तिः- पर- other, another, सम्पत्तिः- स्त्री. लिं.- wealth, prosperity- परस्य सम्पत्तिः- ष. तत्पुरुष स., परविपत्तिषु- in स. वि. ब. व. of परविपत्तिः- distress of others- विपत्तिः- calamity, disaster, trouble, misfortune- परस्य विपत्तिः- ष. तत्पुरुष स.

भारोऽविवेकिनः शास्त्रं भारो ज्ञानं च रागिणः ।

अशान्तस्य मनो भारः भारोऽनात्मविदो वपुः ॥१९६॥ -योगवासिष्ठ- प्र. १, स. १४, श्लो. १३

अविवेकिनः शास्त्रम् भारः (अस्ति) । रागिणः ज्ञानम् भारः (अस्ति) । अशान्तस्य मनः भारः (अस्ति) तथा अनात्मविदः वपुः भारः च (अस्ति) ॥

Sacred scripture is a burden for a non-discriminating person. Knowledge is a burden for a person indulging in sensual pleasures. His own mind is a burden for a disturbed individual, and his body is a burden for a person who does not understand his own Self.

अविवेकिनः, रागिणः, अशान्तस्य & अनात्मविदः- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अविवेकिन्- indiscreet, inconsiderate- विवेकः- discretion, consideration- विवेकिन्- a discreet, prudent, discriminating, judicious person- न विवेकिन्- अविवेकिन्- नञ् तत्पुरुष स., रागिन्- sensualist, self-indulgent- रागः- sensual craving, indulgence, अशान्तः- a disturbed person- शान्त- calm, at ease- क. भू. धा. वि. of शम्- शाम्यति ४ ग. प. प. to be calm, quiet- न शान्तः- अशान्तः- नञ् तत्पुरुष स. & अनात्मविद्- one who has not realised himself- आत्मन्- self, soul, oneself- आत्मानम् वेत्ति इति- आत्मविद्- उपपद तत्पुरुष स. & न आत्मविद्- अनात्मविद्- नञ् तत्पुरुष स., शास्त्रम्- knowledge, science, sacred percept, ज्ञानम्- knowledge, understanding, वपुः (वपुस्)- body & मनः (मनस्)- mind, heart- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., भारः- a burden- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- a load, burden, च- and- अव्यय

अणुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः।

सर्वतः सारमादद्यात् पुष्पेभ्य इव षट्पदः ॥१९७॥ -- courtesy शारदाप्रकाश-संघ

कुशलः नरः अणुभ्यः च महद्भ्यः च शास्त्रेभ्यः सर्वतः सारम्, षट्पदः पुष्पेभ्यः (मधु) इव, आदद्यात्॥

A competent person should extract the essence from the smallest and the greatest of all the books, scientific or sacred, like a bee collecting (only) the nectar from the flowers.

कुशलः- adjctv- proficient, well versed, skilful, competent नरः- man, person & षट्पदः- a bee- षष्- six, पदम्- foot- षट् पदानि यस्य सः- षट्पदः- बहुव्रीहि सः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अणुभ्यः, महद्भ्यः, शास्त्रेभ्यः & पुष्पेभ्यः- न. लिं. पं. वि. ब. व. of अणु- adjctv- minute, small atomic, महत्- adjctv- great, big, mighty, शास्त्रम्- science, sacred scripture, knowledge & पुष्पम्- flower, सारम्- द्वि. वि. ए. व. of सार- adjctv- essence, substance, essential part, आदद्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of आ+ दा- to receive, accept, take- (दा- दधाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), सर्वतः (सर्वतस्)- from every side, entirely, from everything, च- and & इव- like, similar to- all अव्ययस

सर्पश्चाग्निश्च सिंहश्च कुलपुत्रश्च भारत।

नावज्ञेया मनुष्येण सर्वे ह्येतेऽतितेजसः ॥१९८॥

भारत, मनुष्येण सर्पः च अग्निः च सिंहः च कुलपुत्रः च न अवज्ञेयाः (भूयन्ते)। एते सर्वे हि अतितेजसः (भवन्ति) ॥

(Said by Vidura to Dhritarastra)

Oh King Bharatha, a man should not ignore a snake, a fire, a lion and his own son (who is heir apparent). All of them are very powerful (and can turn against you).

भारत- King of Bharatha dynasty- पु. लिं. सं. वि. ए. व., मनुष्येण- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मनुष्यः- man, human, person, सर्पः- snake, अग्निः- fire, सिंहः- lion, कुलपुत्रः- a nobly born youth, a son born in respectable family- कुलम्- race, family, पुत्रः-son- कुले जातः कुलपुत्रः- स..तत्पुरुष सः- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अवज्ञेयाः, अतितेजसः, एते- these & सर्वे- all, entire- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of- अवज्ञेयाः - to be disregarded, neglected, ignored- अवज्ञेय- (अवज्ञातव्य & अवजानीय)- क. वि. धा. सा. वि. of अव+ ज्ञा- to slight, disregard, neglect- (ज्ञा- जानाति- जानीते ९ ग. उ. प. to understand, know), अतितेजस्- one who is extremely powerful, violent, sharp- अति- अव्यय- very much, extreme, तेजस्- न. लिं.- powerful, violent, sharp- तेजः अतिकृत्य- अतितेजस्- अव्ययीभाव स. or अति तेजः यः सः- अतितेजस्- बहुव्रीहि सः, एतद्- this, it & सर्वः- all, whole, हि- surely, indeed, च- and & न- no, not- all अव्ययस

भीष्म उवाच

धर्मदर्थाद्भयात्कामात्कारुण्यादिति भारत।

दानं पञ्चविधं ज्ञेयं कारणैर्यैर्निबोध तत् ॥१९९॥ - महाभा अनुशासन पर्व १३.२०१.५

भारत, (मनुष्येण) दानम् धर्मात्, अर्थात्, भयात्, कामात् (तथा) कारुण्यात् इति पञ्चविधम् (कारणात् क्रियते)।(एतद्) ज्ञेयम् (भवति)। तद् यैः कारणैः (तद् त्वम्) निबोध॥

Said by Bhishma to Yudhistir: Oh King Bharata, it is known that charity is for five reasons - for Dharma, for certain gains, out of fear, for love and compassion. Please listen to these causes (from me).

भारत- King of Bharata dynasty- पु. लिं. सं. वि. ए. व., दानम्- granting, presenting, charity, giving, पञ्चविधम्- of five types- पञ्चन्- five, विधम्- types- द्विगु स. ज्ञेयम्- that to be understood, known learnt- ज्ञेय- (also ज्ञातव्य & जानीय)- क. वि. धा. सा. वि. of ज्ञा- जानाति-जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand & तद्- that, it- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., धर्मात्, अर्थात्, भयात्, कामात् कारुण्यात्- all in पं. वि. ए. व. of धर्म:- prescribed codes of conduct, Dharma, duty, अर्थ:- desire, purpose, object, भयम्- fear, dread, काम:- love, affection, sensual enjoyment, कारुण्यम्- compassion, pity, यैः & कारणैः- both in न. लिं. तृ. वि. ब. व. of यद्- which, what & कारणम्- reason, cause, निबोध- आज्ञार्थ म. पु. ए. व. of नि+ बुध्- to learn, understand- (बुध्- बोधति-ते १ ग. उ. प. & बुध्यते- ४ ग. आ. प. to know, understand), इति-a particle used to report the very words spoken: thus, in this manner-अव्यय

भीष्म उवाच (धर्मस्यार्थे दानम्)

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम्।

इति दानं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्योऽनसूयता ॥२००॥ - महाभा अनुशासन पर्व १३.२०१.६

इह कीर्तिम्, प्रेत्य अनुत्तमं सुखम् च अवाप्नोति इति ब्राह्मणेभ्यः अनसूयता दानम् प्रदातव्यम् (भवति) ॥

To achieve fame in this world and unsurpassed happiness after death, one should donate charity without malice to Brahmanas.

कीर्तिम्- fame, renown glory- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व., अवाप्नोति- वर्त. प्र.. पु. ए. व. of अव+ आप्- to attain, reach- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, obtain), ब्राह्मणेभ्यः- पु. लिं. च. वि. ब. व. of ब्राह्मणः- a member of the priestly class, a person befitting a Brahmana, असूया- malice, envy, न असूया- अनसूया- free from malice- ता- suffix implies quality, nature- अनसूयता- with mind free from malice- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., दानम्- charity, giving, प्रदातव्यम्- that ought to be given- प्रदातव्य- (also प्रदानीय & प्रदेय)- क. वि. धा. सा. वि. of प्र+ दा- to grant -(दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give), अनुत्तम्-adjctv- unsurpassed, the very best- उत्तम- the best- न उत्तमम् वर्तते यस्मात् तद्- बहुव्रीहि स., सुखम्-

happiness, joy, pleasure- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., इह- here, in this world, प्रेत्य- having departed (from this world), after death, च- and, इति- a particle used to report very words spoken: thus, in this manner- all अव्ययs

भीष्म उवाच (अर्थस्यार्थे दानम्)

ददाति वा दास्यति वा मह्यं दत्तमनेन वा।

इत्यर्थिभ्यो निशम्यैव सर्वं दातव्यमर्थिने ॥२०१॥ - महाभा अनुशासन पर्व १३.२०१.७

(अयम्) मह्यम् ददाति वा दास्यति वा अनेन (मह्यम्) दत्तम् वा इति अर्थिभ्यः सर्वम् निशम्य एव अर्थिने दातव्यम् (कुर्यात्) ॥

After considering whether he gives me or will give me in future or has ever given me in the past, one should make donations to the seeker.

ददाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. & दास्यति- द्वि. भविष्य तृ. पु. ए. व. -of दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, मह्यम्- to me- च. वि. ए. व. of अस्मद्-I, we, अनेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of इदम्- he, दत्तम्- given, granted- दत्त- क. भू. धा. वि. of दा- see above- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., निशम्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of नि+ शम्- to come to know, examine, consider- (शम्- शाम्यति ४ ग. प. प. to be calm, quite), सर्वम्- all, entire, whole & दातव्यम्- that to be given- दातव्य (also दानीय & देय)- क. वि. धा. सा. वि. of दा- see above, अर्थिने- पु. लिं. च. वि. ए. व. & अर्थिभ्यः- पु. लिं. पं. वि. ब. व. of अर्थिन्- one who asks, solicits, seeker, वा -or, and, एव- just, only, mere, इति-a particle used to report very words spoken- all अव्ययs

भीष्म उवाच (भयस्यार्थे दानम्)

नास्याहं न मदीयोऽयं पापं कुर्याद्विमानितः।

इति दद्याद्भयादेव दृढं मूढाय पण्डितः ॥२०२॥ -- महाभा अनुशासन पर्व १३.२०१.८

अहम् न अस्य (अस्मि), अयम् न मदीयः (अस्ति)। (यदि अहम् तस्मै दानम् न दास्यामि सः) विमानितः (भवेत् तथा) दृढम् (मह्यम्) पापम् कुर्यात् इति भयात् एव मूढाय पण्डितः (दानम्) दद्यात्।

I do not belong to him, neither has he belonged to me. (But, if I do not give him,) he may get offended and he may harm me. For out of this fear alone, a wise man should donate to a stupid person.

अयम् & अस्य- पु. लिं. प्र. & ष. वि. ए. व. of इदम्- he, अहम्- प्र. वि. ए. व. of अस्मद्- I, we, मदीयः- adjectv- mine, my, belonging to me, विमानितः- insulted, disrespected- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of वि+ मन्-

विमानयति- ते- to insult- (मन्- मन्यते, मनुते ४ & ८ ग. आ. प. to think, regard) & पण्डितः- a wise man, learned person-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पापम्- sin, harm, evil- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., कुर्यात् & दद्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do & दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, भयात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of भयम्- fear, dread, मूढाय- in पु. लिं. च. वि. ए. व. of मूढ- stupid, ignorant- क. भू. धा. वि. of मुह- मुह्यति ४ ग. प. प. to be foolish, stupid, न- no not, इति- a particle used to report very words spoken: thus, एव- merely, only, just, दृढम्- surely, very much firmly- all अव्ययः

भीष्म उवाच (कामस्यार्थे दानम्)

प्रियो मेऽयं प्रियोऽस्याहमिति सम्प्रेक्ष्य बुद्धिमान्।

वयस्यायैवमक्लिष्टं दानं दद्यादतन्द्रितः ॥२०३॥- महाभा अनुशासन पर्व १३.२०१.९

मे अयम् प्रियः (अस्ति तथा) अहम् अस्य प्रियः (अस्मि) इति सम्प्रेक्ष्य अतन्द्रितः बुद्धिमान् वयस्याय एवम् अक्लिष्टम् दानम् दद्यात्॥

Considering well that, he is dear to me and I am dear to him, an careful intelligent person should donate to a friend without any hesitation.

प्रियः-dear, beloved, अयम् (इदम्)- he, अहम् (अस्मद्)- I we, बुद्धिमान् (बुद्धिमत्)- a wise or intelligent person- बुद्धिः- intelligence, knowledge, मत्- suffix implies quality & अतन्द्रितः- careful, alert, vigilant- (तन्द्री- sleepiness, तन्द्रा- weariness- तन्द्रित- one with a fatigue drowsiness- न तन्द्रित- नञ् तत्पुरुष स.)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सम्प्रेक्ष्य- after considering well- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of सम्प्र+ ईक्ष्- to think or consider well- (ईक्ष्- ईक्षते- १ ग. आ. प. to see, behold, मे (मह्यम्)- to me- च. वि. ए. व. of अस्मद्- I we, वयस्याय- पु. लिं. च. वि. ए. व. of वयस्यः- a friend, an associate, अस्य- his- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of इदम्- he, अक्लिष्टम्- undisturbed, freely, without any hesitation- क्लिष्ट- afflicted, distressed- क. भू. धा. वि. of क्लिश्- क्लिश्यते ४ ग. आ. प. to be afflicted to suffer- न क्लिष्टम्- अक्लिष्टम्- नञ् तत्पुरुष स. & दानम्- grant, charity- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., दद्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, इति-thus, in this manner & एवम्- thus in this manner- both अव्ययः

भीष्म उवाच (कारुण्यार्थे दानम्)

दीनश्च याचते चायमल्पेनापि हि तुष्यति।

इति दद्यादरिद्राय कारुण्यादिति सर्वथा ॥२०४॥- महाभा अनुशासन पर्व १३.२०१.१०

दरिद्राय, 'अयम् दीनः च (अस्ति), याचते च (तथा अयम्) अल्पेन अपि हि तुष्यति', इति (मत्वा) सर्वथा कारुण्यात् इति (दानम्) दद्यात् ॥

One should by all means give in charity, with compassion, to a poor person considering that " he is miserable, is soliciting and will be happy be happy with very little."

दरिद्राय- पु. लिं. च. वि. ए. व. of दरिद्रः- poor, needy, दीनः- poor, afflicted miserable, अयम् (इदम्)- he - पु. लिं. प्र. वि. ए. व., याचते & तुष्यति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of याच्- २ ग. आ. प. to solicit, beg & तुष्- ४ ग. प. प. to pleased, satisfied, अल्पेन- तृ. वि. ए. व. of अल्प- adjctv- small, little, दद्यात्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, कारुण्यात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of कारुण्यम्- compassion, pity, इति- this in this manner, च- and सर्वथा- always, by all means, अपि- even, also & हि- surely, indeed- all अव्ययस

स एव खलु दारुभ्यो यदा निर्मथ्य दीप्यते।

तद्दारु च वनं चान्यत्रिर्दहत्याशु तेजसा ॥२०५॥ - महाभा उद्योगपर्व ५.३७. ५७

यदा सः (अग्निः) दारुभ्यः एव खलु निर्मथ्य दीप्यते, तद् दारु च अन्यत् वनम् च तेजसा आशु निर्दहति॥

While a fire is indeed generated only by rubbing of wood pieces (in the forest), it not only burns those pieces, but also the rest of the forest immediately and forcefully.

सः (तद्)- he पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दारुभ्यः- न. लिं. पं. वि. ब. व. of दारु- timber, a piece of wood, निर्मथ्य- after rubbing, churning- पू. का. वा. धा. सा. ल्यबन्त अव्यय of निर् +मथ्- to rub, churn (मथ्- मंथ्-१ & ९ ग. प. प. मथति- मंथति, मध्नाति- to churn, stir, shake, तद्- that, it, दारु- wood, अन्यत्- other, another & वनम्- forest- all in- न. लिं. द्वि. वि. ए. व., तेजसा- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तेजस्- might, force, lustre, दीप्यते & निर्दहति- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. of दीप्- ४ ग. आ. प. to blaze, to get inflamed, ignited & निर् +दह्- to burn fully- (दह्- दहति १ ग. प. प. to burn), यदा- when, in which case, च- and, आशु- quickly, immediately, fast, एव- just, mere, only & खलु- in fact, really, surely- all अव्ययस

रामे प्रव्रजनं बलेर्नियमनं पाण्डोः सुतानां वनं

वृष्णीनां निधनं नळस्य नृपते राज्यात् परिभ्रंशनम् ।

कारागारनिषेवणं च मरणं संचित्य लङ्केश्वरे

सर्वः कालवशेन नश्यति नरः को वा परित्रायते ॥२०६॥ - भोजप्रबन्धः

रामे (वने) प्रव्रजनम्, बलेः नियमनम्, पाण्डोः सुतानाम् वनम् (गमनम्), वृष्णीनाम् निधनम्, नळस्य नृपतेः, राज्यात् परिभ्रंशनम्, लङ्केश्वरे कारागारनिषेवणम् च मरणम् (च), (एतद् सर्वम्) संचित्य, सर्वः नरः कालवशेन नश्यति (इति ज्ञायते)। (अत्र) कः वा परित्रायते?

All men (however mighty they may be) perish (suffer) under the influence of time (by fate, destiny). (Think about-)

Rama's exile into forest, confinement of King Bali, sending of the sons of king Pandu (Pandavas) to forest, mass death of (the entire race of) Vrushnis (Krishna's family members), expelling of King Nala from his kingdom, prison and death of the King of Lanka, Ravana-

Who can ever escape (the destiny)?

बलेः, पाण्डोः, नळस्य & नृपतेः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of बलिः- Asura King Bali, पाण्डुः- Pandu- younger brother of Dhrutarashtra, नळः- Nala- charavarti & नृपतिः- a King- नृ- a man, पतिः- Master, husband- नृणाम् पतिः- ष. तत्पुरुष स., रामे & लङ्केश्वरे- both पु. लिं. स. वि. ए. व. of रामः- Lord Rama & लङ्केश्वरः- Lord of Lanka- लङ्कायाः ईश्वरः- ष. तत्पुरुष स., सुतानाम्- of the children & वृष्णीनाम्- of the members Vrushni- family- both- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सुतः- son- सुत (सूत)- क. भू. धा. वि. of सू- सूते & सूयते- २ & ४ of ग. आ. प.- to bring forth, produce & वृष्णिः- an ancestor of Lord Krishna, प्रव्रजनम्- going to exile, wandering- (प्र+ व्रज्- to go into exile- व्रज्- व्रजति- १ ग. प. प. to go, withdraw), नियमनम्- restraining, subduing- (नि+ यम्- to restrain, curb- यम्- यच्छति- १ ग. प. प. to curb, restrain), वनम्- forest, निधनम्- death, परिभ्रंशनम्- totally expelling- परि- अव्यय- total, fully, complete- भ्रंशनम्- expelling, extermination- भ्रंशनम् परिकृत्य- अव्ययीभाव स., कारागारनिषेवणम्- placement in the prison- कारा- confinement, imprisonment, prison, आगारम्- house, dwelling- कारायाः आगारम्- कारागारम्- ष. तत्पुरुष स., निषेवणम्- placement, serving- (नि+ सेव्- inhabit dwell- सेव्- सेवते- १ ग. आ. प. to serve), मरणम्- death- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., राज्यात्- न. लिं. पं. वि. ए. व. of राज्यम्- kingdom, संचिंत्य- fully considering- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of सं+ चिन्त्- चिंतयति- ते १० ग. उ. प. to consider, think, कः (किम्)- who, सर्वः- all entire, whole & नरः- man, person- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कालवशेन- पु/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of कालवशम्- under influence of time, with passing of the time, काल- time, fate, destiny नश्यति & परित्रायते- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. of नश्- ४ ग. प. प. to be destroyed, perished & परि+ त्रै- to get saved, protected- (त्रै- त्रायते- १ ग. आ. प. to save, rescue) -च- and & वा- or- both अव्ययस

ईर्ष्या घृणी न संतुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः।

परभाग्योपजीवी च षडेते नित्यदुःखिताः ॥२०७॥ - courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

ईर्ष्या, घृणी, न संतुष्टः, क्रोधनः, नित्यशङ्कितः, परभाग्योपजीवी च एते षड् नित्यदुःखिताः (सन्ति) ॥

These six people -an envious person, a person who contempts everything, one not content (with anything), one who is angry, one who does not trust others and one who lives on the fortunes of others - are always distressed.

ईर्ष्या (ईर्ष्यिन)- jealous, envious, (ईर्ष्या- envy, jealousy), घृणी (घृणिन्)- one who has contempt for everything (घृणा- contempt, aversion), संतुष्टः- happy, satisfied, contented- क.भू. धा.वि. of सं+ तुष्-

(तुष्- तुष्यति ४ ग. प. प. to be satisfied happy), नित्यशङ्कितः- a person who is always hesitating, in doubts- नित्यम्- अव्यय- always, every day, शङ्कितः- doubting, hesitating- क.भू धा.वि. of शङ्क- शङ्कते- १ ग.आ. प. to doubt, hesitate- नित्यम् शङ्कितः यः सः- बहुव्रीहि स., परभाग्योपजीवी- पर- other another, भाग्यः- fortune, affluence, उपजीवी (उपजीविन्)- depending on, subsisting by- परस्य भाग्यः- परभाग्यः - ष. तत्पुरुष स. & परभाग्यात् उपजीवति - परभाग्योपजीविन्- उपपद तत्पुरुष स. & क्रोधनः- wrathful, angry (क्रोधः- anger, wrath)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., षड्- six, एते (एतद्)- they, these & नित्यदुःखिताः- always distressed- नित्यम् दुःखितः यः सः- बहुव्रीहि स.- (दुःखित- adjctv- unhappy, grieving, distressed)- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व., न- no, not & च- and- both अव्यय

नानृषिः कुरुते काव्यं नारुद्रः क्रमपाठकः ।

नादेवांशो ददात्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥२०८॥- सुभाषितरत्नभाण्डागार

पाभेः नारुद्रः क्रमपाठकः= नागन्धर्वः सुरूपभृत्

न अनृषिः काव्यम् कुरुते । न अरुद्रः क्रमपाठकः (भवति) । (न अगन्धर्वः सुरूपभृत् भवति) । न अदेवांशः अन्नम् ददाति (तथा) न अविष्णुः पृथिवीपतिः (भवति) ॥

A person with no inborn inspiration cannot produce a poetical composition. One who is not a formidable person cannot be a reader (teacher) of sacred texts in a particular prescribed manner. (A non demi-god cannot be a beautiful person). One without being divine would not offer food (to others). One without being an incarnation of Lord Vishnu (a pious person) cannot be a (good) King.

ऋषिः- a sage, an inspired poet, an ascetic, न ऋषिः- अनृषिः, रुद्र- adjctv- formidable, dreadful, to be hard to overcome or deal with- न रुद्रः- अरुद्रः, गन्धर्वः- a celestial being, demi-god, a musician in general- न गन्धर्वः- अगन्धर्वः, देवः- a God, अंशः- a portion, part- देवानाम् अंशः- देवांशः- ष. तत्पुरुष स.- one with God like character, divine- न देवांशः- अदेवांशः & विष्णुः- a God entrusted with the preservation of the world, a pious person- न विष्णुः- अविष्णुः- all five नञ् तत्पुरुष स., क्रमः- sequence, order, particular manner, पाठकः- spiritual teacher, reader of sacred texts- क्रमः पाठः- क्रमपाठः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & क्रमपाठम् करोति यः सः- क्रमपाठकः- बहुव्रीहि स.- a reader of sacred texts in a particular prescribed manner, सुरूपभृत्- one with beautiful figure- सु- अव्यय- prefix implies- good, well, रूपम्- figure, form- सुभगम् रूपम्- सुरूपम्- प्रादि कर्मधारय स.- भृत्- borne, manifested- क. भू. धा. वि. of भृ- बिभर्ति- बिभृते ३ ग. उ. प. to foster, maintain- सुरूपम् भृत् यः सः- सुरूपभृत्- बहुव्रीहि स. & पृथिवीपतिः- a King- पृथिवी- the earth & पतिः- master, husband- पृथिव्याः पतिः- पृथिवीपतिः- ष. तत्पुरुष स.-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., काव्यम्- a poetical composition, poetry & अन्नम्- food- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., कुरुते & ददाति-both वर्त. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do & दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant, न- no, not- अव्यय

**न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति
न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति ।**

यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शालयो

न वेशजाताः शुचयस्तथाङ्गनाः ॥२०९॥ - महाकविशूद्रककृत मृच्छकटिकम् अं ४, श्लो.१७

नलिनी पर्वताग्रे न प्ररोहति। गर्दभाः वाजिधुरम् न वहन्ति। प्रकीर्णाः यवाः शालयः न भवन्ति । तथा वेशजाताः अङ्गनाः शुचयः न (भवन्ति)॥

A lotus does not grow over a mountain top. A horse yoke cannot be borne by donkeys. Barley seeds spread out (in the field) do not produce rice. Women born in the houses of courtesans are not virtuous.

(This verse refers to Vasantsena, the heroin of मृच्छकटिक who was born of a wealthy courtesan).

नलिनी- lotus- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., पर्वताग्रे- न. लिं. स. वि. ए. व. of पर्वताग्रम्- top of a hill, mountain- पर्वत- mountain, अग्रम्- topmost point- पर्वतस्य अग्रम्- ष. तत्पुरुष स., प्ररोहति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्र+ रुह्- to grow (रुह्- रोहति १ ग. प. प. to grow, germinate), गर्दभाः, प्रकीर्णाः, यवाः & शालयः- पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of गर्दभः- a donkey, प्रकीर्णः- scattered, spread- प्रकीर्ण- क. भू. धा. वि. of प्र+ कृ- to scatter, spread- (कृ- किरति ६ ग. प. प. to disperse), यवः- barley & शालिः- rice, वाजिधुरम्- पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of वाजिधूः- yoke of horses- वाजिन्- a horse & धुर्- पु. लिं- a yoke- वाजिनोः धूः- वाजिधूः- ष. तत्पुरुष स., वहन्ति & भवन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of वह्- वहति १ ग. प. प. to carry, bear & भू- भवति- १ ग. प. प. to be, to exist, to become- वेशजाताः, अङ्गनाः & शुचयः- स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of वेशजाता- one born in the house of a courtesan, prostitute- वेशे = वेश्यालये जाता- वेशजाता- स. तत्पुरुष स., अङ्गना- woman, female & शुचि- adjctv- pure, virtuous, undefiled, न- no, not & तथा- similarly, likewise- both अव्ययः

न ब्रह्मचार्यधीयीत कल्याणीं न दुहेत गाम् ।

न कन्योद्वहनं गच्छेद्यदि दण्डो न पालयेत् ॥२१०॥ -महाभा शान्तिपर्व १२.१५.३७

यदि दण्डः न पालयेत्, ब्रह्मचारी न अधीयीत, कल्याणीम् गाम् न दुहेत (तथा) कन्या उद्वहनम् न गच्छेत्॥

If the society is not governed by the rule of law, the youth would not be able to study, a good cow would not be milked and a girl would not get married.

दण्डः- a staff, sceptre of a King, fine, proper rule, punishment & ब्रह्मचारी (ब्रह्मचारिन्)- a celibate student, studious youth- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पालयेत्, अधीयीत, दुहेत & गच्छेत्- all in विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of पा- प. प. प्रयोजक of पा- पालयति-ते- to protect, preserve, rule, govern- (पा- पाति २ ग. प. प. -to protect, guard), आ.प. of अधि+ इ -to learn, study, to pursue education- (इ- एति २ ग. प. प. to go, to go), आ.प. of दुह्- दोग्धि- दुग्धे २ ग. उ. प. to milk, extract, squeeze out & गम्- गच्छति- १ ग. प.

प. to go, to undergo, to set forth, कल्याणीम् & गाम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. ए. व. of कल्याणी- blessed, agreeable, good (also means a 'cow') & गो- cow, कन्या- an unmarried girl, maiden- in स्त्री. लिं. प्र. ए. व., उद्वहनम्- marriage- (उद्+वह्- वहति- ते- to marry, raise, sustain- वह्- १ ग. उ. प. to carry, bear)- in न. लिं. द्वि. ए. व., यदि- if, in case & न- no, not- both अव्ययः

न वै मानं च मौनं च सहितौ चरतः सदा ।

अयं हि लोको मानस्य असौ मौनस्य तद्विदुः ॥२११॥ -महाभा- उद्योगपर्व ४२.४२ पाभे: चरतः= वसतः

मानम् च मौनम् च न वै सदा सहितौ चरतः /वसतः)। मानस्य अयम् हि लोकः (भवति) असौ मौनस्य (लोकः भवति)। (पण्डिताः/ सन्तः) तद् विदुः ॥

Pride and taciturnity (knowing, but keeping silent) do not necessarily always go (stay) together. One gets benefitted by the pride in this world, whereas taciturnity (observed in this world) benefits in that world (after death). So understand the knowledgeable people.

मानम्- न. लिं.- pride, prestige, honour, मौनम्- न. लिं.- taciturnity, knowing. but keeping silent, अयम् (इदम्)- this, असौ (अदस्)- that, लोकः- पु. लिं.- world- all in- प्र. वि. ए. व., सहितौ- both together- पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व. सहितः- adjctv- together with, accompanied by, चरतः & वसतः- with in वर्त. प्र. तृ. पु. द्वि. व. of चर्- चरति- to move, walk & वस्- वसति- to dwell, stay- both १ ग. प. प., मानस्य & मौनस्य- न. लिं. ष. वि. ए. व. of मानम्- & मौनम्- both see above, तद्- that, it- न. लिं. प्र. वि. ए. व., विदुः- परोक्ष भूत. तृ. पु. ब. of विद्- वेत्ति २ ग. प. प. to know understand, हि- indeed, surely, च- and, न- no, not, न वै- not usually, not necessarily, सदा- always, regularly- all अव्ययः

पुरुषस्तु समारम्भात्निष्फलान्वीक्ष्य चात्मनः ।

तपः कुर्यात्प्रयत्नेन न ह्यनुप्तं प्ररोहति ॥२१२अ॥ -विष्णुधर्मोत्तरपुराणम् ३.२६६.११/१२

ईहमानः समारम्भान्यदि नासादयेद्धनम् ।

उग्रं तपः समारोहेन ह्यनुप्तं प्ररोहति ॥२१२ब॥ - महाभा -अनुशासनपर्व १३.२६९.१२

अ) पुरुषः, तु समारम्भात् आत्मनः निष्फलान् वीक्ष्य, च प्रयत्नेन तपः कुर्यात्। अनुप्तम् न हि (किञ्चित्) प्ररोहति ॥

ब) ईहमानः समारम्भात् यदि न धनम् आसादयेत्, (सः) उग्रम् तपः समारोहेत्। अनुप्तम् न हि (किञ्चित्) प्ररोहति ॥

A) A man should consider his failure in work (performed) and undertake an intense penance (to redo it) with effort. Nothing just grows, (on its own) without sowing the seeds.

B) If a person, wishing for wealth, does not earn it from an enterprise, he should undertake intense austerity. Nothing just grows, (on its own) without sowing the seeds.

पुरुषः- man, person & ईहमानः- one who desires,wants- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of ईह- ईहते १ ग. आ. प. to wish desire think of- both in- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., समारम्भात्- पु. लिं. पं. वि. ए. व. of समारम्भः- commencement, enterprise, work, action, आत्मनः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- his own, self, निष्फलान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of निष्फलः- bearing no fruit, unsuccessful, वीक्ष्य- having considered, reviewed, seen- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+ ईक्ष्- to consider, take into account (ईक्ष्- ईक्षते १ ग. आ. प. to see, perceive), प्रयत्नेन- न. लिं. तृ. वि. ए. व. of प्रयत्नम्- effort, exertion, अनुप्तम्- that which is not sowed- न. लिं. प्र. वि. ए. व., उप्तम्- sowed, scattered- न उपत्- अनुप्तम्- नञ् तत्पुरुष स.- उप्त- क. भू. धा. वि. of वप्- वपति- ते १ ग. उ. प. to sow (seeds), scatter (seeds), प्ररोहति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of प्र+ रुह्- grow, rise- (रुह्- रोहति- १ ग. प. प. to grow), कुर्यात्, आसादयेत् & समारोहेत्- all in विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, प्रयोजक of आ+ सद्- आसादयति-ते- to be in possession of, to find, get- (सद्- सीदति to sit, lie down, plunge into) & समा+ रुह्- to ascend, mount, get on, धनम्- wealth, prosperity, उग्रम्- adjctv- intense, terrific, strong, तपः (तपस)- penance, devoted effort, austerity- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., च- and, तु- but, in case, on the other hand, यदि- in case, if, न- no, not, हि- surely, indeed, certainly -all अव्ययस

उन्नतं पदमारूढः शीघ्रं पतति दोषभाक्।

कृच्छ्रादारुह्य शृङ्गाग्रं शिला पतति सत्वरम् ॥२१३॥-- courtesy सुधर्मादिनपत्रिका

दोषभाक्, उन्नतम् पदम् आरूढः, शीघ्रम् पतति। (यथा) शिला शृङ्गाग्रम् कृच्छ्रात् आरुह्य सत्वरम् (अधः) पतति॥

An undeserving, wrong person who reaches to a top position tumbles down quickly. After reaching to the top of a mountain with great difficulty, a (round) stone falls down quickly.

दोषभाक्- guilty or mean person- दोष- adjctv- blemish fault, blame, censure, भाज- adjctv- inhabiting resorting, possessing (भज्- भजति- ते १ ग. उ. प. to enjoy, resort to- प्रयोजक- भाजयति- ते)- दोषस्य भाजः यः सः- बहुव्रीहि स. & आरूढः- mounted, ascended, seated- आरूढ- क. भू. धा. वि. of आ+ रुह्- to climb, mount, ascend- (रुह्- रोहति १ ग. प. प. to grow)- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., उन्नतम्- high, lofty, top eminent- उन्नत- क. भू. धा. वि. of उद्- नम्- to rise, ascend- (नम्- नमति- ते १ ग. उ. प. to bow, bend), पदम्- position, status & शृङ्गाग्रम्- top of a summit- शृङ्गम्- a summit, mountain, अग्रम्- adjctv- top most point, tip- शृङ्गस्य अग्रम्- ष तत्पुरुष स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., पतति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of पत्- १ ग. प. प. to fall, drop down, शिला- stone, rock- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कृच्छ्रात्- with great effort, difficulty- पं. वि. ए. व. of कृच्छ्र्- adjctv- difficult, bad, painful, आरुह्य- having ascended, elevated, risen- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+ रुह्- see above, सत्वरम्- quickly, speedily & शीघ्रम्- quickly, swiftly, rapidly- both अव्ययस

पीठं दत्वा साधवेऽभ्यागतायानीयापः परिनिर्णिज्य पादौ।

सुखं पृष्ट्वा प्रतिवेद्यात्मसंस्थां ततो दद्यादन्नमवेक्ष्य धीरः ॥२१४॥ -महाभा उद्योगपर्व ५.३८.२

अभ्यागताय साधवे, पीठम् दत्वा, आपः आनीय, पादौ परिनिर्णिज्य, सुखम् पृष्ट्वा, आत्मसंस्थाम् प्रतिवेद्य, ततः धीरः, अवेक्ष्य, अन्नम् दद्यात्॥

One should offer a seat for a noble person, who has arrived as a guest (visitor), after bringing water and washing his feet well, enquire about his well-being and tell him about one's own welfare. Then, attentively observing the situation, he should offer him food.

अभ्यागताय & साधवे- both in पु. लिं. च. वि. ए. व. of अभ्यागतः- one arrived as a guest, visitor- अभ्यागत- क. भू. धा. वि. of अभि+ आ+ गम्- to approach, arrive- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go) & साधु- sage, noble person, पीठम्- a seat, आपः (आपस्)- water, सुखम्- well-being, welfare, happiness & अन्नम्- food - all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., आत्मसंस्थाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आत्मसंस्था- one's own affair, welfare- आत्मन्- पु. लिं- one's own self, संस्था- स्त्री. लिं.- condition, situation- आत्मनः संस्था- ष. तत्पुरुष स., पादौ- in पु. लिं. द्वि. वि. द्वि. व. of पादः- foot, दत्वा- having given & पृष्ट्वा- having enquired- both - पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of दा- ददाति- दत्ते ३ ग. उ. प. to give & प्रच्छ- पृच्छति- ६ ग. प. प. to ask enquire, आपः आनीय - after getting water, परिनिर्णिज्य- after washing very well, प्रतिवेद्य- after presenting in response & अवेक्ष्य- after observing, perceiving- all- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of आ+ नी- to bring fetch- (नी- नयति- ते १ ग. उ. प. to bring, carry, take), परि+ निर् + निज्- to wash very well (निज्- निक्ते २ ग. आ. प. to wash), प्रयोजक प्रति+ विद्- प्रतिवेदयति- to communicate, inform- (विद्- वेत्ति २ ग. प. प. to know, understand) & अव+ ईक्ष्- to perceive, observe, धीरः- one who is composed, calm bold, brave- पु. लिं. प्र. वि. ए. व., दद्यात्- विध्यर्थ प्र. पु. ए. व. of दा- to give (see above), ततः (ततस्)- then, thereupon- अव्यय

अपकृत्य बुद्धिमतो दूरस्थोस्मीति नाश्वसेत्।

दीर्घो बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥२१५॥ -महाभा उद्योगपर्व ५. ३८. ८

(कः अपि) बुद्धिमतः अपकृत्य, '(अहम्) दूरस्थः अस्मि' इति न आश्वसेत्। बुद्धिमतः बाहू दीर्घौ (स्तः), याभ्याम् (सः) हिंसितः (तम्) हिंसति॥

One, who has harmed a sharp intelligent person, should not remain complacent, thinking that I am staying far away from him (and he may not be able to harm me). The arms of that wise person are long enough, by which the suffered person will strike back.

अपकृत्य- after harming, insulting- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अप+ कृ- to harm, injure, wrong (कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do), बुद्धिमतः- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of बुद्धिमत्- intelligent, smart, wise- (बुद्धिः- स्त्री. लिं.- mind, intellect, talent, मत्- suffix implies quality), दूरस्थः- one who is

staying far, away- दूर- adjctv- distant, far, away- दूरे तिष्ठति इति- दूरस्थः- उपपद तत्पुरुष स. & हिंसितः- one who is hurt, stricken- हिंसित- क. भू. धा. वि of हिंस्- १ & ७ ग. प. प. & १० उ. प- हिंसति, हिनस्ति & हिंसयति- ते- to strike, to torture, hurt, both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अस्मि- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, हिंसति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of हिंस्- see above, आश्वसेत्- विध्यर्थ तृ. पु. ए. व. of आ+ श्वस्- to be confident, to take courage, comfort (श्वस्- श्वसिति २ ग. प. प. to breathe), बाहू & दीर्घौ- in पु. लिं. प्र. वि. द्वि. व. of बाहुः- the arm & दीर्घ- adjctv- long, reaching far, याभ्याम्- in पु. लिं. तृ. वि. द्वि. व. of who which, what, इति- thus, in this manner & न- no, not- अव्यय